

موہو آکھیاں

دریائے سندھ دے آدی واسی

کیہل۔ مور۔ مصلی

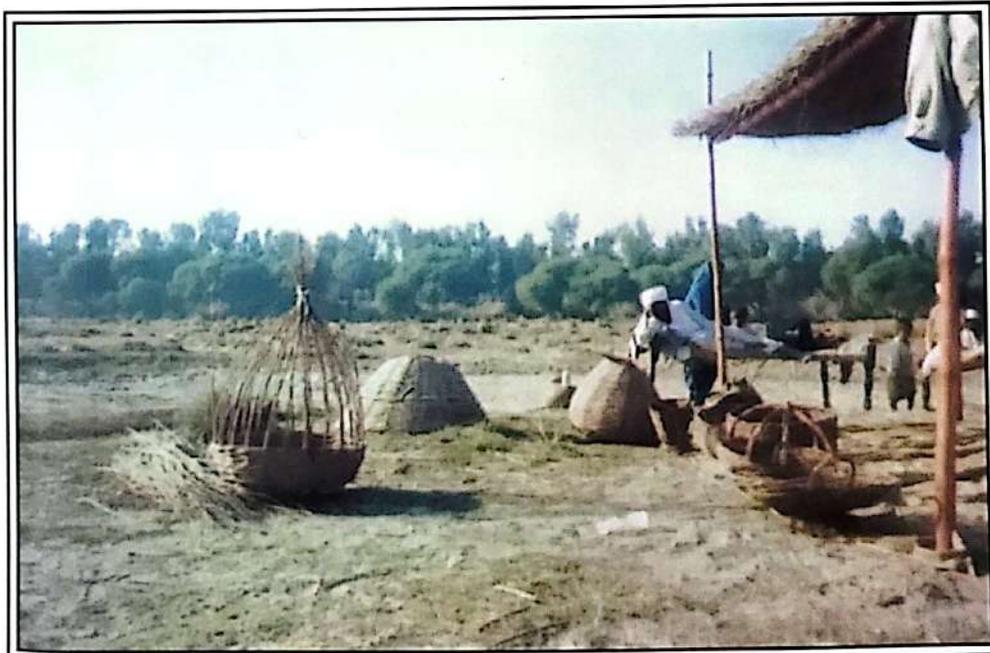

DAMAAN

Musalies - Crafting Chhaj

Various types of crafts made of kanb

موہو آکھیاں

دریائے سندھ دے آدی واسی

کیہل۔ مور۔ مصلی

وسیم واگھا
جاویدا قبال
عصمت اللہ

8 پھکن 2062 ب / 18 فروری 2005

دماں ترقیاتی تنظیم

ایریا آفس: چاہ پریے آلا پٹی کوڑا خان قیصرانی، تونسہ، ضلع دیرہ غازیخان

اسلام آباد: گھر نمبر 723، گلی نمبر 74، جی ٹن فور، اسلام آباد

فون 051-2292284 ، 0333-5483858

E-mail: wasim_wagha@yahoo.com, damaan123@yahoo.com

DFID Department for
International
Development

BRITISH COUNCIL
Pakistan

gpp
genderequalityproject

دماں
DAMAAN

نہ مالک ملک زمین دے ہائیں ، ناں مال اے ، ٹوکرے پدھنے ہائیں
اساں کاناں تاڑکیں پاہندے ہائیں ، جھر جال اے ، ٹوکرے پدھنے ہائیں
ایہہ گالھ ہمیشہ کیوں مچھدیں ، تیکوں حال اے ، ٹوکرے پدھنے ہائیں
ساڈا حال اے طارق جگ وانگوں ، ایہہ گالھ اے ، ٹوکرے پدھنے ہائیں
(سئیں احمد خان طارق)

قصہ

منڈھ

واہ واہ اے۔۔ اللہ بادشاہ اے۔ لاجپی بانھی
اے 'لونگ بادشاہ اے' اک دی بیڑی اے' کبوتر ملاح
اے۔ کیڑی سستی پئی اے' اٹھ دا سرائنا رکھی پئی اے۔
اتوں ڈٹھے ہاتھی۔ ہاتھی کوں آہدی اے' "کیوں ڈٹھیں میڈا پھل 'غلاب دا"
اگلے ویلھے حق سچ دے ہن۔ چیریاں ڈدھ ڈیندیاں ہن' سرے
دانیاں اچ کھر کیندے ہاسے اتے پھوڑیاں تے مکھن سکیندے
ہاسے۔ مولھے دیاں آپیاں اکھیں' اکھلی دی بھج پئی بانہہ۔
ونج پچھو سے سیائیاں کن کتی کوں بھونکدی گاں۔
ہک ہا بادشاہ۔ ٹوٹے پلے زمین دا بادشاہ۔ بادشاہ آپ خدا اے۔ بادشاہ نے اللہ
دے حکم نال کیا کم کیتا۔ اوں طوطے سانہن
شروع کیتے۔ پلدا پلدا طوطا جوان ہو گیا۔ بادشاہ' شہزادی کوں پکھیا' "طوطا جوان اے
۔ ایندی شادی کروں"۔ بادشاہزادی اللہ دے حکم نال کیا کیتا' او اگیں تیار بیٹھی ہائی جو
ایندی شادی کیتے وزیر کوں پٹھیندے ہائیں۔
حکم خدا دے نال گالھیں تکھیں مک ویندن' ڈہاڑے
ڈہاڑیاں توں غرردے راہندن۔ وزیر دے آڈر جاری تھے گئے۔
بادشاہ آکھیا۔ "وزیر آ"۔ آکھیں "جی امیر"۔ بادشاہ آکھیا "گالھ اینویں ہے طوطی دی شادی
کرنی اے' مینا گول گھن آ"۔ وزیر حکم خدا دے نال رونہ تھی پیا طوطے دی ٹہری
گولن (بُردار اہسی)

چاچا محمد حسین (کیہل)

تھلا بالورام:

« زمین تے کیندا قبضہ اے؟

☆ غلام فرید: دریا دے آسیو پاسیو زمین تے حکیمت دا قبضہ اے، فوج دا قبضہ اے۔ اسماں جو بیٹھے ہائیں تے کوئی سرکار، فوج یا زمیندار آونجے تاں اسماں اوکوں آکھسوں۔ ”ساکوں راہوٹ ڈیو۔ اسماں غریب لوک ہائیں۔ اونویں اتھماں گورنمنٹ دا قبضہ اے۔ پیا کہیں دا کائے نیں۔

« پانی تے کیندا قبضہ اے؟

☆ پانی تے انہماں دا قبضہ اے جیرھے پُلاں اُتے نہراں بنائی پین۔ دریا کون کچج (Catch) کیتی کھرن۔ کشمیر دو ولانوں، سندھ دو ولاؤن دلا سگدن دریا کوں۔ انہیں کوں کنٹرول اے۔

« کنہیں کوں کنٹرول اے؟

☆ اے انسان نہیں اسماں جھنیں۔ اے پُلاں اتے ہیڈ بناؤن آلے۔ چشمہ ہیڈ تھی گیا، کالا باغ تھی گیا۔ اے دریا کوں ونڈی کھرن۔ حکومت ونڈی کھری اے دریا کوں۔ جڈیاں اے دریا کو تھی کیس واہندا ہا، تیڈے دریا خان دے تلو ہوندا ہا۔

« دریے خان دے تلو، مطلب پرو؟

☆ ہا۔ پرو، پڈھائے فقیر کنوں۔ اتھاؤ (دریے کنوں) اے وڈا جہاز چلدا ہائی تے پڈھائے پیر دی زیارت تے ونج لگدا ہائی۔ ہُن تاں خان آں، دریا سکیا

چپے۔ ہُن دریرہ اسماعیل خاں چلدا پئے بس۔ او دریا کوئے نیں رہ گیا، اگیں آلا۔ اگیں اتلا واہندا ہا جو، او تیڈا منجوگ تھی گیا، تیڈا پنجاب تھی گیا، اے سارا واہندا ہائی۔ تیڈے بکھر دے پٹھو ہوندا ہا۔ بکھرتوں چلدا ہائی سدھالیے (ضلع لیہ) لگا ویندا ہائی۔ ہُن لیے تے بکھر کنوں ہٹ گئے۔ ہُن لال عیسن کروڑ تھی گیا، تیڈا بخارا تھی گیا، تونہ تھی گیا، انہیں علاقیں دریا چلدا پئے۔ ہیا کائی علاقہ کوئے نیں چلدا پیا۔

« ہُن جیرھا دریا واہندا پئے۔ اے اصل دریا دارکتواں حصہ اے؟
☆ اے ساڈے علاقے، دریرہ اسماعیل خان اچ جیرھا پانی آندا پئے، اے ہک حصہ پانی اے۔ اگیں ترائے حصہ پانی ہائی۔ ڈو حصے گھٹ گئے۔

« اے ڈو حصے کیوں گھٹ تھی گئے؟
☆ نہراں دے پاسے۔ نہراں اچ پانی ویندا پئی خان۔ اے چشمہ نہر اے ناں، ایندے کائی لڑ ویلے پین۔ اگو تے سڑک کنیں ٹپ پلاں بدھیاں پین۔ وت توں ڈیکھ نہراں۔ کوئی جھنگ ویندی پئی وی (چشمہ۔ جہلم لنک کینال) کوئی تونے ویندی پئی وی، اے نوں جیرھی چشمہ نہر پئی اے (CRBC)، جیرھی پروئے (پروآ)، ماڑھیں آلے پاسے ویندی پئی وی۔ ایندے اچ کتلا پانی ولیا پئے۔ ساڈے دریا دا ہک حصہ اے چشمہ نہر چھکی ویندی اے۔ ہک حصہ ویندا پئی جھنگ دو (چشمہ۔ جہلم لنک) اتے ہک حصہ ساڈے دریرہ اسماعیل خان دو آندا پئے۔ جیکر پلاں ناں ہوں، جیکر نہراں بند کر ڈیوں، ہکو دریا بنا ڈیوں تاں سارا دریا ای دریا ہوسی۔

« اچھا تھساں ساکوں اے ڈسو جو زمین گورنمنٹ دی اے، پانی اے نہراں آلیاں

دا، تو اڈا کیا اے؟

☆ ساڈا؟ ساڈا اے روزگار، ساڈی اے جھنگی ہوتی ہے، دریا دے کنارے پہرہ تھیندے
ہائیں۔ ساکوں منع کائے نی۔ منع ایس کائے نی جو غریب لوک ان۔ انہاں دی
زمین کوائے نیس، انہاں دی کوئی گلھ کائے نیس، کوئی نہاڑ کائے نیس۔ انہاں
کوں سہارا مل ونجے، شودھیاں کوں۔ حکیمت (حکومت) شودھی ہمدردی کیتی
پئی اے۔ البتہ اے ہمدردی تھیں کیتی جو انہاں کوں پنج پنج، تھی تھی
مرلے کتھائیں ڈے ڈیو جتھاں اے کوٹھے گھت بہون۔
اے ہمدردی تاں تھیں کیتی۔ حکیمت بس ایہہ ہمدردی کیتی پئی اے جو شکر اے ساکوں
اٹھیندی نیس۔

☆ ہک سال اینویں تھیا جو ہک فوجی (گھوڑا رکھن آیا۔ او جیرھے گھڑ دوڑ
کریندن۔ اگلے سالوں دی گلھ اے۔ (اوں فوجی) دے پچھو ساڈا اٹتا بگ
پیا۔ انہیں کتیاں دی وجہ کنوں فوجی آکھیا جو اتھو دور تھی ونجو، اٹھی ونجو۔
اساں وت اوندے کرنل صاحب کوں ملیے ہاسے۔ اوں پچھیا کیوں بچے (کیا
مسئلہ اے)؟ ”میں آکھیا یار آ تمہارا فوجی گھوڑا لے آیا تھا۔ ہم غریب لوک
ہیں۔ ایس فوجی صاحب گھوڑے کوں بھجائے، کتا چکھو بگ پئے۔ اکیوں پیا وی
نسی۔ اے ہن ساکوں آہدے تہاں جھکیاں پٹو اتھو۔“ کرنل آکھیا۔ ”اوائے
اے خود اللہ دی پیداوار ان۔ اے اساں آلی کار انسان ان۔ انہیں کوں
آسرا ڈیو۔“ ہمدرد لوک وی بڑے پئے نی، خان آں۔
تیں دیرہ اسماعیل خاں چھوٹے لاکنوں ڈٹھے۔ اگیں دے مقابلے اچ ہن ابادی
کتلی اے؟ اوہا اے، ودھ گئی اے؟

☆ آگئس کنوں زيادہ ابادى تھى گئى اے۔ جڈاں دنى اے نہر ڈزھى اے
 (CRBC)، سارا دمان وُس پئے، کتلى ابادى تھى گئى اے۔ (ٹانک کنوں
 راجن پور تئیں، کوہ سلیمان اتے دریائے سندھ دا وچلا علاقہ دمان
 سڈیندے)۔ جے کچے اچ ونجو، ایڈی ابادى اے۔ ایڈا اناج تھیدے جو
 کئی ناز ناں پچھ۔ کچے آله لوک بہوں سوکھے پئین۔ کہیں دی ترائے
 سو پوری اے کہیں دی اٹھ سو پوری اے۔

« کچے اچ زمیناں کون وہیدن۔ تساں یا کچے دے زمیندار؟

☆ اسان نہیں، کچے دے زمیندار آپ وہیدن۔ پُرانیاں زمیناں نکلدیاں آئین۔ او
 میں تو اکوں ڈسائے نا جو دریا نچى پيا ہائى زمیناں۔ دریا خان دے کنوں اڈو
 پھراں دے بئھ (دیرہ اسماعیل خاں) توڑیں اے سارا دریا ہوندا ہا۔ ہُن دریا
 جو اُرتے (پچا دھی پاسے) تھیدا آندے، تاں پرو کچے اچ (پوادھو)
 زمیناں چھو پندا آندے۔

« اوزمیناں کیندیاں ان؟

☆ آگئس زمیناں دے ریٹ نئھ ہوندے۔ زمیناں اوارماں پیاں ہوندیاں ہُن۔ جیکوں
 خیال آئے، اوں قبضہ چا کیتے، کاوزات چا ہنوائن۔

« اے جیرھیاں زمیناں دریا اچ آسیاں پئین، اے زمینداریں کوں پیو
 ڈاڈے کنوں مراٹ ہوسی؟

☆ نہیں۔ ڈاڈے مابے دے ویلے دیاں نہیں۔ اے ٹانک دے نواب دی زمین
 ہوندى ہائى، کچے اچ، ہُن چئیں قبضہ چما گدھے۔ مُقیمت (مقامى ابادى،
 مطلب کیمبل) کوں نتھیں پچھیا، بس قبضہ چا کیتے نے۔ ہتھوسا ڈی زمینیں تے وی

قبضہ کیٹی پینین - زمیناں نکلدیاں آندن، لوکی قبضہ کیٹی آندن تے کاوز بٹوئی
آندن۔

41 لوکی قبضہ کیٹی آندن، تاساں نوہے کریندے؟

☆ لوکیں پہلو کنوں قبضہ کر چھوڑے جڈاں بھٹو دور ہائی۔ بھٹو کنوں وی پہلے، جیرھے سلیم
صدر ایوب بیٹھا ہائی۔ اڈا ہن اسان چھوٹے ہاسے۔ جے اڈا ہن اسان سمجھدار
ہوندے تاں اسان وی مملت (قبضہ) کر گھندے، پٹواریں کنوں کاوز شاوڑ
بٹو کیں زمیناں آپنے نانویں چڑھا گھندے۔

[ایوب دور اچ سندھ طاس معاہدے پاروں ڈیم بیراج بنین،
دریا گھٹے، زمیناں نکلتھیں، لوک چڑھدے گئیں (1960-70)۔ دت
بھٹو دور اچ اصلاحات دے دوران لوکیں زمیناں ولا گدھیاں مطلب
آپنے نانویں چڑھیا گدھیاں۔]

42 اگیں زمیناں غیر آباد ہن یا قبضہ اچ ہن؟

☆ اے جتھاں کمشنر کالونی اے (دیرہ اسماعیل خان، دریا دے نال پچھا دھو) اتھاں
ساری پلھی ڈگر ہوندی ہائی۔ چیزیں دا بچہ وی کائے ناہی ہوندا۔ صرف
ساڈے لوک جھکیاں لاکیں بیٹھے ہوندے ہن۔

43 ہن کیا تھئے؟

☆ ہن تاں وت ملتاں شلتاں، مکان شکان تے وڈا بلا گھا۔ جیرھے سمجھدار
تھیندے گئیں او جیداد بیڈے گئیں تے ملتاں کریندے گئیں۔

44 آخر سوچندے تاں بوسو جو، پچھا دھو شہر چڑھیا آندے، پوادھو کچے اچ
زمیندار قبضہ کیٹی آندن، تاساں کتھاں ویسو؟

شایبش ای۔ ہن ڈیکھ ناں۔ انوں اے شہر چڑھیا آندے انوں او شہر چڑھیا
 آندے۔ وچالے اچ حکومت، فوج تے مقیمت (مقامی زمیندار) قبضہ جمائی پئین۔
 ہن حکومت، فوج تے مقیمت نال تاں ساڈی ٹکریں تھی سگدی۔ اسان تاں غریب لوک
 ہائیں۔ صرف او لوک قبضہ جما سگدے جیرھا ڈاڈھا ہووے۔ پٹواری
 کوں چا سڈے تے کاوڑ چا بٹو اے۔ غریب آدمی دی ایڈی وقعت کائے
 نی جو ڈاہاراں لکھ ڈیوے تے قبضہ جماوے۔ اے تاں پیسے دی گالھ اے۔
 پٹواری کوں پیسہ ڈے، تیڈا کم تھی ویسی، تحصیلدار کوں پیسہ ڈیسیں او وی تیڈا
 بندوبست کر ڈیسی، اچ پیسے کوں سلام اے۔ غریب کوں کیشے (کیرھی شے)
 ہے۔ غریب کے کر سگدے۔ غریب دی شام دی ہے تاں سویل دی کائے
 نی۔ سویل دی ہے تاں شام دی کائے نی، اساڈیاں نوکریاں کائے نی،
 ساڈیاں جزیتاں کائے نی۔ بس پن منگ کے کھادا۔ اے نہیں جو امیر لوک ہیں،
 یا بھاگوند ہیں، ناں۔ اونویں ڈیکھ بڑے بڑے لوک پئین، ساڈے دیرہ اسماعیل
 خان اچ، بھل غریباں دے ہمدرد نہیں۔ آپت اچ ہمدرد تھئے کھرن۔ افسر لوک
 جیرھے ہن، اپنے ڈڈھ آپت اچ بھری پئین۔ غریباں دی ہوش کوائے
 نہیں۔

« ہن تاں اڈو شہر دی ابادی چڑھ آئی اے۔ جڈاں تاساں چھوٹے ہوندے
 ہادے تڈاں کیویں ہوندا ہائی؟

☆ اے کی جاہ گھلی ہوندا ہائی۔ کائی وستی تھی۔ کوائی واڑی تھی۔ کوائی کائی شے نہی
 ہوندا۔ کیوں جو اڈو (پوادھو) پڈھائے پیر تائیں دریا ہوندا ہا۔ اڈو (پچھا
 دھو) دیرہ اسماعیل خان تائیں دریا ہوندا ہا۔ جڈاں دادریا دیرے شہر کوں تکلینے،

اُنوں (پوادھو) ڈگر تھیندا گئے۔ اوکی قوضہ جمیندا گئے۔

44 تو اکوں یاد آندے جو اے قبضے کڈیاں کواوں شروع تھئے؟

☆ صدر ایوب دے دیکھے شروع تھئے ہن۔ اس کن پہلے قوضے نھ ہوندے۔ کہیں

کوں پتہ وی نہ ہوندا۔ اے تاں بھٹو باہندا گئے، زمین دے ریٹ ودھدے

گئین۔ بھٹو دے دوران زمیناں دے ریٹ ودھین۔ صدر ایوب دے دوران

زمیناں دا مثل ای کائے ناہی ہوندا تے ناں وکدیاں ہن۔ لوک دتھاں بیٹھے ہن قوضے

کریندے گئین۔ اسان غریب اُتھاں دے اُتھاں رہ گئے

44 اے سامھنے وی کانباں تھیاں کھرن؟

ککا (یکہل): اے؟ انہاں کوں چنے کر۔ اے کھوڑاں ہن۔ کانب سدھی تھیدی

اے۔

دلاور (یکہل): اس کوں کھوڑا سڈیندے ہائیں۔ ڈھینگر آلی کار تھیندے۔ جیرھی لئی

سدھی تھیدی اے اوکوں کانب یا لاکڑ سڈیندے ہائیں۔

44 تساں تاں ویندے او محنت مزدوری تیں، تو اڈیاں تریمتیں کیا کریندن؟

☆ تریمتیں بس پیٹھین گھر، کے کریندن، روٹی شوٹی پکیندن، کوئی تھاں تے کوئی

پہاری۔ کوئی اُنتے تے کوئی اُنتے۔ کوئی کریدین، کانباں کپیندن۔ وڈی مزدوری

ہوندی اے۔ اسان کانباں کپ ڈیندے ہیں۔ ساڈیاں تریمتیں چھلیندین۔

44 تو اڈے نکلے لا جتلا دریا واہندا ہا، ہنٹ وی اُتلا واہندے؟

☆ اوتاں دریا ہائی سنیں، ہنٹ تاں دریا رہ کائے نی گیا۔

44 کڈے گئے؟

☆ اے دریا ابوس تھی گئے جو نہراں کھینچ گئین۔ ہک حصہ بچیا پئے۔

☆ اینویں اے، اُتھاں چشمہ ڈیم اچ بک جہاز کھڑے جیرھا اگو پانی کون ختم کریندا
 ویندے، پچھو ریت کڈھیندا آندے۔ پیٹ نکلا آندے تے اُتھاں
 دستیاں بندیاں آندین۔ تہوں پانی گھٹ تھی گئے۔ ساکوں تاں سُن وُن اینویں
 آئی اے۔

☆ دریا گھٹ تھیون نال تہا کون کافی پریشانی، کافی خفگی تھی ہوسی؟
 ☆ نہیں کافی خفگی نہیں۔ بہر حال ابویں ہے ناں جو قیامت دے آون تک دریا کون کوئی
 نہیں روک سکدا۔ رُکدا کہیں دے پوکن نوھی۔
 کیوں توں لکھوائی بیٹھیں؟

☆ نہیں۔ بھل پچھوں دے آڈر ہن ناں۔ اے پانی جیکر نہیں واہندا تاں
 خلقت مَر دی اے۔ کیوں جو بہوں آبادیاں ویندیاں تھین۔ انوں جو ان کنکاں
 ان۔ مطلب ایں دریا پاروں آبادیاں ہن۔

☆ اے دریا جیکر گھندا ونچے تے گھندا ونچے، تو اڈے تے ایندا کائی اثر پوسی؟
 ☆ پوسی۔ اثر پوسی جو ساڈا مچھی دا غزارہ اُتھاؤں اے۔ ساڈیاں کشتیاں تاں
 ساڈیاں روزیاں کریندن۔ ساکوں کانب اُتھاؤ ملدی اے۔

☆ جیکر اے زمیناں اینویں اباد تھیندیاں رہیاں تاں تاں کتھاں وسیو؟
 ☆ انوں اٹھی کیں انوں ول پاہسوں پیا کیا کریسوں۔ 'غزارہ تاں کرنے خان۔
 ناں بنگلے، ناں زمیناں، بس اللہ دا ناں۔ ہک ایہہ کشتی ہے۔ اونویں پانی
 قیامت توڑیں نہیں مکدے۔ کیوں جو پچھوں جیرھے برفاں دے ڈھبگ لگ
 دیندن۔ اوہو پانی ساڈو آندا پے۔ متاں کئی خیال ہووی۔ اُتھاں برفاں
 پگھردن تاں اُتھاں ساڈو پانی چڑھ پوندے۔

◀◀ کبڑا ہیں ڈٹھے وی ہن برفاں دے ڈھگ؟

☆ ناں، ڈٹھے کائی نی۔ اینویں سٹئے سے۔ شہر دے وچ ٹی وی اچ ڈٹھے سے۔

اگیس دریا پہوں واہندا ہائی۔ تریڑا ہائی۔ تریڑا۔

◀◀ کیا ہائی؟

☆ تریڑا۔ دریا ہوندا ہا جو حملہ کیتی آندا ہا۔

◀◀ اوہو تاں نوہیں آہدا پیٹھا جیرھا ڈیم تریلا بنیا ہوئے؟

☆ ہا۔ اوہو۔ تریلا ڈیم۔ جیندے گیٹ اتوتیں چیندن تے بس پانی ای پانی ہوندے۔

اتھاں پانی ہوندے، گھراں اچ پانی ہوندے۔ انتے انتے ہر جاہ پانی ہوندن۔

میں ٹسا کول ڈسینداں۔ اینویں ہے جو تاک بٹائے ہوئے نہیں۔ ڈیم دے۔

ست گیٹ ہن۔ اے ستائے دے ستائے گیٹ کبڑا ہیں جاون جاتاں او پانی حملہ

کیتی آندا راہندے۔ اسان لوک اوکوں تریڑا (تریلا) سڈیندے ہائیں۔

◀◀ ہن وی اڈو پانی آندے، ڈیم اچو؟

☆ چوتھا یا پنجواں سال اے، ہن نہیں آندا۔

◀◀ ہن کیوں نہیں آندا؟

☆ او میں تیکوں ڈس نمھی گیا۔ او جہاز نہیں کھڑا ڈیم دے نال۔ اتھاں اگوں جہاز

چلدا ویندے، پچھوں سکانکلدا آندے۔

◀◀ چشمہ بیراج تے؟

☆ ہا چشمہ بیراج۔

◀◀ اگیس بیڑی اناہیں اناہیں ودی رہ ویندی ہوسی؟

☆ اگیس پہوں پانی ہوندے ہائیں۔ اتھو جہاز چلدا ہا، منجواں تک ویندا ہا۔ منجواں

کاں کنوں چلدا ہا ول اتھاں دیرے (دیرہ اسماعیل خان) پھچیندا ہا۔ اسان اڈاہن
 ہن چھوٹے ہاسے۔ ساکوں بس اتلا سنبھالا پوندے جو تاجے ہو ریں دی
 بھین مردی اے ٹریکٹر تلے۔ بس جہاز تیں چڑھ ویندے ہاسے۔ جہاز
 اچ ڈاچیاں وی لڈیندے ہن۔ اے کیرھا ہن ماریا پئے۔
 (دیرے دے پتر دا پرائٹا بیڑا جیرھا اچ وی دیرے دے پچا دھی پتن تے کھڑا
 اے ہن وڈے بیڑے جو گے پانی نہیں رہ گئے۔ جیویں کھیل ڈسینرن جو دریا
 ہک ترھائی بچیا پئے)۔

میڈا وڈیرا ڈسیندے جو اے بیڑا بہوں وڈا ہوندا ہا۔ موٹراں وچ آندیاں
 ہائین۔ اے وڈاں بساں نہیں، اے وچ آندیاں ہائین۔ پور ہوندے
 ہائین۔ ٹرک آویندے ہائین اڈاہن اے پلاں مٹلاں کوئے ناں بنیاں ہن۔
 جڈاں اے جہاز ختم تھئے وت کونٹاں آلی پل بنی۔

« منجواں کتھاں پئے؟

☆ پنجاب اچ۔

« اتے وی تاں ہن ڈو وہیرے۔ انہیں کوں کیا سڈیندن؟

☆ بلے آلا وہیرا۔ پنجاب دا دریا (دریاے سندھ دا او وہیرا جیرھا شیت پنجاب
 دی حدود اچ ویندے)۔

« اے کیرھا وہیرا اے جتھاں اسان بیٹھے ہائیں؟

☆ اے لودھراں آلا وہیرا اے۔ اے لودھراں آلا، ڈاہراں آلا، یکا ہو آندا پئے۔
 اوبلے آلا وہیرا۔ اوندے پرو دریا کوئے نی۔ بلے آلا وہیرا تے منجواں آلا
 وہیرا ہو اے۔ اڈو منجو کے پیٹھن، اے آہدن اے منجواں آلا وہیرا اے۔
 اڈو بلے آلے پیٹھن، او آہدن اے بلے آلا وہیرا اے۔

مشاق حسین (کیہل)

پیٹ گکاریں

چیترا مارچ 2005

41 چھوٹے لاکائی ڈکھ سکھ تھیوے ہا، تو اڈے مایو تو اکوں ڈاکٹریں دو چا
دیندے ہن۔ حکیمیں دو، یا پہلے آپ کائی ترا کریندے ہن، کئی اپنا دو
دارو؟

☆ ساڈے وڈ وڈیرے اگیں دو داروں رکھیندے ہن۔ اگیں پھکی نمونہ
ہوندی ہائی، اوہا گٹیندے ہن چا۔ رتی پوٹی ہوندی ہائی۔ پلھن پٹھی دے
تاں، دریا دی مچھی، اوندا تیل کڈھ کیس مالش کرن ہا چا۔ ہوا، ریگن، جیرھی
شے ہووے ہا ختم تھی دیندی ہئی۔ بے ادر ہوندے ہن۔ ادر دا تیل
آدن پہوں مفید ہوندے۔ پیاسار ہوندے، آدن اوندی مینجھ زبردست
ہوندی ہائی، سترے گھیو آلی کار۔ اوندی کھل وی پہوں قیمتی ہوندی ہائی۔
ساڈے وڈ وڈیرے پیاسار پیندے ہن۔

44 سارہن کنتے گنین؟

☆ سارہن نہیں رہ گئے۔ وڈیرے مرگنین ناں ساڈے۔ دریا اچ کٹے (کائی شے)

کوئے نیں بچی، خان۔

44 کنتے گنین آخر؟

☆ ڈیم اچ پین۔ ائے ائے نہیں ہلدے خان۔ ڈیم ای ڈیم اچ ہوندن۔

☆ اگیں ساڈے وڈ وڈیرے ہوندے ہانین۔ کیا بات ہائی۔ اپنا شکار کھیدے

ودے راہندے ہن۔ محنت مزدوری کریندے ہن۔ سسا پکڑیندے ہن۔

آپنا دوا دارو آپ کریندے ہن۔

او دوا دارو ہن تساں کیوں نوھے کریندے؟

☆ ہن اینویں ہے نال، سسار کوئے ننھرہ گئے۔ بلھنیں نہیں ریہیاں۔

☆ تو اکوں دریا دے ختم تھیوٹن نال، پانی گھٹ تھیوٹن نال کائی فرق پئے؟

☆ فرق تاں اتھاؤں پئے گئے خان۔ اسماں لوک اتھاؤں تاں ختم تھئے ہائیں۔

☆ اگیں ساڈے لوک سسار نپندے ہن۔ اوندی کھل لہیندے ہن، لکھاں دی

وکدی ہائی۔

دریائے سندھ دے قدیمی لوکیں دامیلہ

پیر عنایت شاہ، فتح پور

پتیر / 23 مارچ 2005

محمد قاسم (یکہل): اگیں اساں ٹوکرے بدھدے ہاسے، ہُن جنیں ڈینہہ دیاں مشیناں آئیں، ساڈا کانباں آلا روزگار ختم تھی گئے۔ اگیں ساکوں کانباں کپن کنوں کوئی ناہی ہٹکیندا، ہُن زمیندار آکیں پیٹ دیاں زمیناں کاشت جا کریندن۔ تہوں ساڈی ٹوکرے آلی روزی وی ختم تھیندی ویندی اے۔ ہُن زمینداریں آپنیاں بیڑیاں گھن گدھن، آپنے بیلی چا رکھیندن۔ ہُن ساکوں آہن تساں پٹن تے بیڑیاں ناں گھن آؤ۔ ساڈی بیڑی آلی روزی وی ختم تھی گئی اے۔

☆ اساں حکومت کوں درخواست کریندے ہائیں جو دریا تے پٹن تے ساڈا حق ہووے، زمیندار آپنی کاشت کاری کرن۔ ہُن تاں زمیندار کانبا، کانہہ تے کوندر دے پیسے گھندن ول کپن ڈیندن۔

حلیمہ مائی (کیہلن): اساں جیرھے زمیندار دی زمین تے باہندے ہائیں او اساں کنوں ہر جائز نا جائز کم کرویندن مفت انج۔ جے ناں کروں تاں زمین توں اٹھا چھڑیندن۔ ساڈیاں جوان دھیریں شہریں پٹن ویندن۔ اٹھاں جوان چھوہریں نال لوک طرح طرح دیاں غلط گالھیں کریندن۔

زرینہ بی بی: اساں غریب لوک ہائیں۔ اساں شہر داریں کوں ووٹ وی ڈیندے ہائیں بھل وٹ وی اے ساکوں زمیناں نہیں ڈیندے۔ ہتھو شہر دار اساں غریب لوکیں دیاں عزتاں خراب کریندن۔ اللہ ساکوں پیدا تاں کیتے، لیکن ناں ساڈا اے

جہاں اے ناں او جہاں اے۔

بشیر (مُصلیٰ): میں مُصلیٰ تھینداں۔ اگیں اساں چھج پدھیندے ہاے۔ ہُن تیلیاں ختم تھی گئیں۔ ہُن محنت مزدوری کریندے ہائیں۔ اگیں جنگل زیادہ ہوندے ہن۔ ساڈا چھج آلا کم ڈھگ ہوندا ہا۔ ہُن زمینداریں جنگل ختم کر چھوڑین، ہُن چھج آلا کم وی گھندا ویندے۔

بھاپھل مائی: موضع درگئی اچ ساڈے پیو ڈاڈیس دی زمین اے، کوئی بارھاں تیرھاں مَر بے۔ اساں پٹواری کنوں گئے ہائیں جو ساڈے وڈکیں دی زمین کتھاں پئی اے۔ اوں آکھے وڈکیں دا شجرہ ڈسو وت پتہ لکھی جو تو اڈی زمین کتھاں پئی اے۔

☆ اگیں ساکوں زمیندار آہدے ہن جو کچے دیاں زمیناں ٹساں وھاؤ پئے۔ بھل جڈاں دی اے چشمہ نہر آئی اے (2001)، ہُن زمیندار ساکوں زمیناں کاشت نہیں کرن ڈیندے۔ زمیناں تے باہون دی نہیں ڈیندے۔

کیہل - کونسلرز میٹنگ

تھلا بالورام - دیرہ اسماعیل خان

وساخ / اپریل 2005

کرم الہی (کیہل): دیرے شہر دا گندا پانی چار نالیں دے ذریعے ساڈے دریا
اچ سٹیندن۔ دریا دا پانی بدبو تھیندا ویندے۔ تہوں ساڈا پیون دا پانی کائے
نی۔ شہر دے گندے پانی نال دریا تے اتلا وڈا مچھر ہے جو اگہیں کڈا ہن ناہی ہوندا۔
شہر دا گندہ پانی شہر دے باہر وسٹو جتھاں کاشت تھیندی اے۔

ملک خدا بخش دھپ (مقامی زمیندار کونسلر): وستی ڈیوالہ اچ تیرھاں چوڈاں کنالاں
دا ٹویا اے جیندے اچ شہر دا گل گندا پانی جمع تھیندے۔ اسان خودوی مچھرتے
بدبو کنوں ذلیل ہائیں۔ حکومت جیرھا نالہ بنائے او وستی دے لیول کنوں اچا اے۔
ساریاں توں وڈی تکلیف ایہہ اے۔ سٹی آلا نالا کہیں بے پاسے ہٹایا
ونجے۔

☆ انہاں کیہلاں کہتے اے وڈی تکلیف اے۔ اے لوک پہلے دریا دا پانی
پیندے ہن۔ ہن دریا دا پانی نہیں پی سگدے جو پانی گندا تھی گئے۔ مچھریں دی
وجہ کنوں پالیں کوں، تریمیتس کوں اکثر ملیریا تھی ویندے۔

☆ اسان آپنی مدد نال انہاں کیہلاں دے کجھ شناختی کارڈ بنوائے ہن۔
جیرھے امیدوار کوں انہیں ووٹ ڈتے ہن، اوندے سیاسی مخالف ہائی کورٹ اچ
رٹ کرڈتی جو اے تاں خانہ بدوش ہن، انہاں دے ووٹ نہیں ہوونے چاہیدے۔
اتھو دے الیکشن کمشن وی ایہو فیصلہ کیتا۔ بھل اسان وکیل رکھے۔ ڈوچار پیشیاں

دے بعد کیہاں دے حق اچ فیصلہ تھی گیا ہائی۔
 اے لوک اساڈے جمن کنوں دی پہلو دے اتھائیں ہن۔ اے خانہ بدوش نہیں۔
 اساں انہاں کوں ذاتی طور تے چاندے ہائیں جو اے لوک اتھاؤں دے مقامی ہن۔ حکومت
 انہاں دو کوئی بھال نہیں بھونیدی۔ اساں سارے کونسلر، ناظم، زمیندار وغیرہ حافی بیان ڈیندے
 ہائیں جو کیہل اتھاؤ دے مقامی لوک ان۔ پیا کیرھا ثبوت چاہیدے۔

اساں کونسلر دستخط کر ڈیندے ہائیں، ڈو ویسائل بناوٹ کیتے۔ جیرھلے اے
 تحصیلدار دو ویندن او روک گھندے جو انہاں دے پیوما دے شناختی کارڈ گھن
 آو۔ ناں انہاں دی کائی زمین اے، ناں اے سکول ویندن جو سرٹیفکیٹ ڈکھاوٹ۔ جیکر
 تحصیلدار کر ڈیوے تاں اگو نادرا آلے آہدن جو ثبوت گھن آو۔ ورنہ شناختی کارڈ
 نہیں بن سگدا۔

☆ دریا دے نال ڈو سکول ہن، ہک زنانہ، ہک مردانہ۔ پہلے انہاں دے کجھ
 پال اتھاں پڑھدے ہن۔ ہن سکولیں دی فیس نہیں پھر سگدے، تہوں سکول چھوڑ
 گئیں۔

☆ میں انہاں دے کیتے سکول دے حق اچ آں۔ اگر ذاتی طور تے رقبہ ڈیونا پئے گیا
 تاں میں ڈیساں۔

☆ باقی انہاں دا وڈا مسئلہ اے ہے جو کاناں آلاسٹم ختم تھی گئے۔ دریا
 دی مچھی دے ٹھیکے تھی گئیں۔ انہاں کوں مچھی کوئی ٹیٹن نی ڈیندا۔ اے بہوں تنگ ہن۔
 اساں دمان ترقیاتی تنظیم نال رل کیس انہاں دی مدد کیتے تیار ہائیں۔

گلشن بی بی (کونسلر) : کیہل تریمتیں کوں انہیں دی صحت بارے ٹریننگ ڈتی ونجے۔
 انہیں دی خاندانی منصوبہ بندی دے مسئلے واسطے دوائیاں میں مفت ڈیساں۔ فی بندہ

180 روپے وی ڈیاں۔ پندرہاں ویہ سال پہلو بیماریاں گھٹ ہوندیاں ہن۔ ہن
ایں گندے نالے دی وجہ کنوں نیاں نیاں بیماریاں پھیلدیاں پئین۔

کرم الہی (کیہل): اسا ڈا کیہلاں دا آٹنا ممبر ہوو نا چاہیدے جیرہا ساکوں بیت المال
اچو زکوٰۃ گھن ڈیوے۔ ساکوں نکالو ڈیوے، سکول ڈیوے۔ آٹنا ممبر ہووے تاں ساڈی
گالھ سُنسی۔

غلام حیدر (کیہل): نہ ساکوں کوئی زمیندار زمین ڈے سبکدے نہ شہر دار۔ ساڈے
نال ہک رکھ (Reserve Land) پئی اے سرکار دی۔ دمان تنظیم تے شہر دے
کونسلر، ناظم وغیرہ رل کیس سرکار کنوں چھیکیں واسطے ساکوں زمین گھنا ڈیون۔

مشتاق احمد دھپ (زمیندار): بھٹو دورانچ کجھ رقبے امیریں کنوں گھن کیس غریباں کوں
ڈتے ہائیں۔ ہن کجھ رقبے انہاں کیہلاں کوں ملنے چاہیدن۔ موضع دھپ (دریادے
نال) 20-22 ہزار کنال رقبہ زرعی اصلاحات انچ پئے تھیا جیندے انچ درخت لگے
کھرن۔ دریادے کٹاؤ نال ڈو حصے ڈھے گنیں، ہک حصہ بچیا کھڑے۔ جمعہ بندی انچ
صوبائی حکومت لکھیا ہوئے، اوں رقبے اچو انہاں کوں رقبہ ملیا ونجے۔

گلشن بی بی (کونسلر): دیرے اسماعیل خان دیاں ڈو چار تنظیمیں رل کیس اڈھائی، ترائے
ہزار روپے کٹھے کروں اتے انہیں دے پالیں کیتے ہک استانی دا بندوبست کروں۔ اے خود
ہک وڈا چھپر ہٹاؤن جتھاں او استانی انہیں دے پالیں دی کلاس لاوے۔ بعد انچ سکول
وی بن سبکدے جیکر زمین خدا بخش دھپ ڈے ڈیوے۔ ڈاکٹر تھجی احمد تے ہک ڈوہے
بندے ایں کم دی ذمہ داری چاؤن چا۔

دریائے سندھ دے قدیمی لوکیں دا سیمینار

ڈگری کالج لہ

ہازر جولائی 2005

پروفیسر اکرم میرانی: حکومت جیرھے فنڈ وی ڈیندی اے، دریادے راہون آلیں لوکیں کون نہیں ملدے۔ جون۔ جولائی دے سیلاب ایچ متاثرین کجھ لوکیں کون تاں راشن ملے، بھل انہاں کیہلاں کیتے کجھ کائے نیں۔

☆ آگیں دریادے نال کانباں ہوندیاں ہن۔ کیہل کانباں کپ کیں ٹوکرے پدھدے ہن۔ مچھی پکڑ کیں وچیندے ہن۔ ہن مچھی دا ٹھیکہ تھی ویندے، جنگل زمیندار مار کیں وہا پھردیندن۔ کیہلیں کیتے ناں مچھی، ناں ٹوکرے۔ حکومت کون انہاں کیہلاں نال تعاون کرنا چاہیدے۔

منظور (کیہل): سیلاب آئے، ساڈا سامان لٹوہ گئے، ناں جنگل رہ گئے، ناں مچھی دا حق، ناں ساڈی کائی پاہون دی جاہ اے۔ دریادے نال زمیندار نیں پاہون ڈیندے۔ اسماں کتھاں ونجوں۔

منظور نواز لشاری (تھل پچاؤ تڑلا): تھل پہوں وڈی جاہ اے۔ جیویں پیٹ ان دریادی مٹ تے، جتھاں کیہل راہندن۔ (حوالہ TDA کینال 1956) نہر آون کتوں پہلو ساڈا تھل میانوالی کن شروع تھیند اہائی مظفر گڑھ تک، تقریباً ہک سو ویہ میل لمبا، نوے میل چوڑا ہائی۔ ایس تھل ایچ جڈاں نہر نہی آئی، اتھاں آبادی گھٹ ہائی۔ لوک مال پلیندے پتریندے ہن۔ اسادھی آبادی کن گٹائیاں دی (مصلی دی) آبادی زیادہ ہائی۔

گٹانے ایس تھل دے بہوں نٹشال ہن۔ تو اکوں اکھیں ڈٹھی گالھ کرینداں جو کٹانے مال رکھدے ہن، اوں مال کوں پال کیں وچیندے ہن۔ اے ہنر ایسے مصلیٰ رُکٹانے چاندے ہن، ساڈے لوکیں کوں ڈا نہی آندا۔ ساکوں یاد کائے نی جو اساں کہیں مصلیٰ کوں پنڈا منگدا ڈٹھا ہووے۔

☆ پہلے مصلیٰ تھل دے بادشاہ ہن۔ زمیناں اباد تھی گئین تاں اے مصلیٰ شو دھے رُل گئین۔ حکومت اے نہیں کریندی جو انہاں کوں کہیں موضع اچو کلیم (Claim) کڈھ ڈیوے۔ ہا۔ اتھوں دیاں زمیناں اباد کاریں کوں ڈتاں گئین، مصلیں یا گٹانیں کوں نہیں ملیاں۔

☆ ہن مصلیٰ شہریں اچ گند دے اروڑیں نال کلیاں لاکیں باہندن تے پن منگ کیں گزارہ کریندن۔ اے پنٹ منگن آلا کم انہاں دے پیو ڈاڈے ننھ کریندے۔

اللہ ڈتا (مصلیٰ): اساں کھو کھر فقیر مصلیٰ ہائیں۔ ساڈے پیو ڈاڈے تھل دے راہون آ لے ہن۔ ہن ساکوں تھل اچو کڈھ چھوڑیے نے۔ اساں شہر اچ گلیاں لائی پے ہائیں۔ شہر اچو کاوز، پلاسٹک، شیشہ وغیرہ کٹھا کر کیں، ویج کیں گزارہ کریندے ہائیں۔ ناں ساڈی کائی زمین، ناں لوک ساکوں آپی زمین تے باہون ڈیندن، ناں آپے نلکے توں پانی پیون بھرن ڈیندن۔

فیض بخش (یکہل): دریا دے راہون آ لے لوک ہائیں۔ ساڈا کائی روزی دا وسیلہ کائے نی کاناں مکدیاں پنہن۔ زمیندار ہن ساکوں آپنیں زمینیں تے نہیں باہون ڈیندے۔ حکومت ساڈی گھر جاہ دی امداد کرے۔ اساں وی پاکستان دے راہون آ لے لوک ہائیں۔ شہر داریں دے ہمسائے ہائیں۔ ساڈی روزی دی امداد کرو۔

سیف اللہ: میں یکہل، شیخ تھینداں۔ اساں موضع میرانی جھکڑ اچ راہندے ہئیں۔ ساڈے بابے ڈاڈے دریا دے نال جھنگلیں اچ گزریندے ہن۔ کاناں گپ کیں

لوکرے پدھدے ہن۔ مچھی پکڑیندے ہن۔ ہن کاناں ختم تھیدیاں ویندن، مچھی دے
ٹھیکے بل پھین، ساکوں مچھی کوئی نہیں پکڑن ڈیندا۔

ساڈا کھیل برادری دا آٹنا ممبر ہووٹا چاہیدے جیرھا آٹنی برادری کیتے حکومت
کوں زمین، امداد، سکول گھن آوے۔ اسان وی عزت دی زندگی گزار سگوں۔ ساڈا

دی تاں دل آہدے جو ساڈے بچے سکول پڑھن، نوکریاں یا بیا کاروبار کرن۔
اللہ ڈتا (مُصلیٰ): اسان تھل دے راہوٹن آلے لوک ہائیں۔ جڈاں تھل اباد تھئے، اسان
یہ اچ آگئے ہاسے جو متاں اسان غریبیں کوں لیے اچ کوئی زمین مل ونجے گھر چا
بسیوں۔ لیے دے ناظم کن گئے ہئیں لیکن ساکوں کائی زمین جاہ نہیں ملی۔ اسان اتھاں
گلیاں لائی پئے ہائیں۔ ساڈیاں تریمتیں، پال شہر اچو چن منگ کیں گزارہ کریندن۔
غریبیں کیتے جیرھا فنڈرز کوآہ ملدی اے او ناظم یا کونسلر خود کھا ویندن۔

پھا پھل مائی: اللہ بھلا کرہی اوندنا جنیں اسان غریب لوکیں کوں کٹھا کیتے۔ اچ ڈینہہ
تک اسان غریب لوکیں دا کہیں نہیں پتہ کیتا جو اے لوک بڈدے مردے پھین،
انہاں دی کائی خبر گھنوں جو انہاں کنوں روٹی کپڑا ہے یا کائے نیں۔ اے میٹنگ کراوٹن
آلے دی وڈی مہربانی اے جو غریب لوکیں کوں کٹھا کرکیں شہر آلے لوکیں کوں
ساڈی پکار سنائی اس۔ دمان تنظیم ساڈا بھلا کر سگدی اے۔

عبدالستار نازی (ناظم یونین کونسل): وڈا مسئلہ اے ہے جو انہیں دی جتلے تیں زمین کائے
نیں، انہیں دے شناختی کارڈ یا ڈومیسائل نہیں بن سگدے۔ انہاں دے شناختی کارڈ
ہوؤن بہوں ضروری ان۔ جے کارڈ ہونیں تاں حکومت دے کہیں کھاتے اچ
آسن۔ پچھیں انہیں دی صحت، تعلیم وغیرہ دے مسئلے وی حل تھیں، انہاں دے
روزگار دے حقوق وی مل سکیں۔

ڈوجھی کپہل، مُصلیٰ۔ کونسلرز میٹنگ۔

ٹی کوڑا خان قبصرانی۔ تونسہ

ہاڑر جولائی 2005

منیر احمد بزدار (شعبہ تعلیم): موضع رکھ ترمن دریا دے نال اے۔ اتھاں انہاں کپہلیں تے مُصلیں کوں زمین ڈتی ونچے۔ اتھاں گھر بناون۔ جڈاں انہاں دا آ پنا گھر ہوسی، پچھیں انہیں دا کائی وزن، کائی وقعت ہوسی۔ ول زمیندار وی انہیں دی گالھ سُنسن۔
دماں تنظیم بہوں وڈا کم کریندی پئی اے جو انہاں کپہلاں دے شناختی کارڈ بنویندی پئی اے۔

سعید احمد چنڈ (ٹیچر): جیڑھی مچھی کپہل پکڑیندن، اوٹھیکیدار انہیں کنوں 10 روپے کلو دے حساب نال گھن کیں 120 روپے کلو وچیندن۔ ٹھیکدار مچھی دا چنگا مل ڈیوے، کم از کم 80 روپے، 100 روپیہ کلو دے پچھو۔ اے مچھی کپہلیں دی اے۔ حکومت کپہلیں تے مچھی پکڑن دی پابندی نال لاوے جو انہاں دا تاں گزارہ مچھی نال اے۔ دریا واہسن تاں بیٹ اباد ہوسی، کابناں کاہیں ہوسن۔ اے ٹوکرے، تروئے پدھسن۔

عاشق حسین (کپہل): اساں ہک زمیندار کنوں گئے ہائیں جو ساکوں بیڑی ڈے۔ اوں زمیندار پچھے جو بدلے اچ میکوں کتے ٹوکرے ڈیسیں؟ اساں آکھے جو پنج سو ٹوکرا ڈیسوں۔ زمیندار آکھے میکوں ڈو ہزار ٹوکرا ڈے۔ فی ٹوکرا ست روپے، جبکہ مارکیٹ اچ ٹوکرا چالھی روپے دا وکدے۔ ڈو ہزار ٹوکرا ڈے ڈوسالیں اچ ڈیوئے ہن۔ جیکر ڈوسالیں اچ ڈو ہزار ٹوکرا ڈے نال ڈتے تاں ول پنج ہزار ٹوکرا ڈے ڈیوئے پوسن۔ ساری

زندگی گزر ویندی اے، پیڑی دی قیمت نہیں چکدی۔

غلام حسین (کہیل): حکیمت ساکوں پیڑیاں گھنا ڈیوے تاں ساڈا روزگار چل

پوسی۔

عاشق حسین: جیرھا پیٹ نکلدے، زمیندار فصلاں کاشت چا کریندن۔ زمیندار کانباں
وی نہیں کپن ڈیندے۔ آہن جیکر ساڈی زمین تو کانباں کپسوتاں وت ساڈے کم کریسو

مفت ایچ۔

منیر احمد زردار: کجھ لوک تاں اے وی آہن جو کہیل تاں جرائم پیشہ لوک ان۔ اے
شودے دی مجبور ہوندن۔ زمیندار انہیں کوں آہن جو ساڈا سامان، چوری دامال،
چور، ڈاکو، قاتل راتی رات دریا پار کراؤ۔ جے انکار کرن تاں زمیندار گٹھیندن تے
آپنی زمین تو وی اٹھا چھڑیندن۔ کہیل کیا کرن۔

ترجمہ کیسہل۔ مور۔ مصلیٰ کونسلرز میٹنگ

تونسہ شریف

اسوں | اکتوبر 2005ء

[اس عنوان تے جو ہیڈ تونسہ بیراج آٹھی مدت 50 سال پوری کر چکے، ورلڈ بینک جون 2005 اچ تونسہ بیراج دی (Re-modeling) شروع کر ڈتی، ادھار ڈے کیس۔ کم شروع تھئے تاں سبھ کن پہلو مورس تے کیلہیں کوں بیراج کنوں اٹھا چھوڑیے نے جو اٹھاں انجنئرز کیسے کالونی بناونی ہائی۔ پیشو انہیں دی گھروں بے دخلی دے بعد و احال حوالہ درج اے۔ ایڈیٹر]

انور خاتون (مور): واپڑا آلیں تے نہر آلیں آکیں ساکوں بے گھر کیسے۔ ساڈے مکاں تے بلڈوزر پھیر ڈتے نے، ساکوں تباہ کیسے نے۔ اکھیں اے جاہ چھوڑ و پنجو، نماں اسان تو اڈے نال بہوں زیادتیاں کریسوں۔ آٹھی جان بچا و پنجو۔

☆ اسان آکھے اسان پوری صدی دے باہون آ لے ہاکیں ہیڈ تونسہ تے۔ مہربانی کرو۔ انہیں آکھے اسان جیکر تو اڈے تے ٹیکس لاڈتی تاں تھان مور پورے نال ولسو۔ اسان شہر دے شہر دھڑ کر ڈیندے ہاکیں۔ ساڈی کہیں نہیں گھنو کیسے۔ اسان تو اکوں پانی اچ ڈمپ (dump) کر ڈیسوں۔ اے نہر آلیں، ایریگیشن آلیں ساکوں آکھے۔ اسان غریب لوک ہا سے ان بڑھ ہا سے کمزور ہا سے۔ ساڈی کائی ویلیو کائے نہی اسان پوری صدی دے باہون آ لے ہا سے۔ بھل انہیں ساڈا شہر دھڑ کر ڈتے۔ بلڈوزر مار مار کیس تھلا کر ڈتے نے۔ اسان کجھ سامان چاتے، کجھ نہیں چا سگے۔ ساکوں تے ساڈے سامان کوں اتجھیں جاہ تے بھکائے

نے چیرھی ساکوں ٹش کائے نی۔ اُتھاں ساری سیم اے۔ اے سارا کم فخر دے
چار وچے کیتے نے۔ جون دامہینہ ہا، گرمی دا قہر ہا، نلکے نلکے بچے گرمی تریہ کنوں
مردے ہن۔ ساڈی کہیں پیروی نہیں کیتی۔ ساکوں بے گھر کیتے نے، اسان
تریتمیں کنوں پچھو۔ اسان نکی نکی ستر بنائی، سا مہی پیان ہا ہے۔

☆ اسان اخباریں اچ پیس ڈتی (خبر ڈتی)، اسان پٹے، تقریریں کیتاں، وت کجھ
ساڈی پیروی تھیون پئے گئی۔

☆ پچھیں اسان ولدا نہر آ لے افسریں دو گئے ہائیں۔ جنہیں ساکوں اُٹھایا ہا۔ اسان
اوکوں آکھینے یاد ہوئی ساکوں بے گھر کیتا ہا، آکھیا ہا جو میں تو اکوں پائی اچ ڈمپ
(dump) کر ڈیاں۔ ہُن گالھ کر۔ پچھیں او افسر مصروف تھی بیٹھے۔ پچھیں منینے سی
جو اچھا نورمائی، شیم مائی تو اکوں چٹیاں وی ڈیسوں، جو کجھ تو اڈا حقوق ہوئی، ڈیسوں۔
بھل ساڈا کائی حق تنہیں ڈتا۔ مٹی پنڑاں تھولا جھیاں سٹوا ڈتے نے، اکھیں
مکان آپ بنوؤ۔ ناں ساڈے نلکے، ناں لیٹریناں۔ مہربانی کرو، ساڈی پیروی
کرو۔ ساکوں جیوس بے گھر کیتا ہائیں، ساکوں اونویں گھر ڈیون۔ اسان غریب
لوک ہائیں، پوری صدی کنوں ذری ذری کرکیں اسان ہُن آ سدھرے سے۔
اتھاں اسان آبی مسجد وی بنا گدھی ہئی، ہُن وی کھڑی اے ساڈے بچے وی
پڑھدے پئے ہن۔ ساڈے وڈے تاں اُن پڑھ ہن۔ اسان خود کجھ قرآن
پڑھیے ہوئے سے۔ خود میڈا پتر وی قرآن دا حافظ اے۔ ساڈی مسیت وی ہائی
ساکوں بے گھر کیوں کیتے نے۔ ساکوں اونویں مسیت بنا ڈیون۔ ساکوں اونویں گھر،
لیٹریناں بنا ڈیون۔ یا ساکوں معاوضے ڈیون۔ اے زمین ساڈے نانویں کر
ڈیون جو ساکوں متاں ولاناں اُٹھا چھوڑن۔ ساڈا دریا دل اے۔

سکینہ مائی (مور): اسماں جو بیٹھے ہاے ہیڈ تو نئے تے، صدیں کنوں بیٹھے ہاے، پیو ڈاڈے
دے ویلھے دے۔ اینویں نا سے بیٹھے۔

44 بھل تساں آپ تاں ڈسائے جو پہلو تساں ٹردے پھر دے راہندے ہاوے، خانہ
بدوشیں آلی کار؟

☆ پروکنوں، ساڈیاں پہیلیاں نسلان ٹردے پھر دے دے رہ گئین۔ اوں ویلھے ہن
بے دید۔ جیرھلے کلمہ نبی دا پڑھیئے نے، شعور اچ آئین، دید اچ آئین، وت
انہیں ہکی جاہ تے وتی بنائی نے۔ اسماں آپنیاں زمیناں گدھن۔

غلام حسین (کبھل): اسماں کبھل تے مور ہا سے ہکی پیٹی دے بھرا۔ آپنے آپنے ملخ تے
گزریندے ہا سے۔ جتھاں کانب کانہہ مل ونجے ہا۔ اے ہن آستانہ لاگئین۔ ساڈی
وڈی پھری آلی عادت ہائی پو۔ ڈاڈے آلی کار۔ اسماں ہالی اونویں ہسے بے۔ ساڈی اتلی
پھریند کائے نی جو اپنی زمین چاگھنوں۔

اگیس کانباں کپندے ہا سے، جڈاں دے اے ٹریکٹر آگئین، لوکی زمیناں
اباد کیتی آندے جنگل ماری آندے۔ تہوں اسماں آپنے آستانے نئے لاسگدے۔ کہیں دی
پوچالوں تاں اسماں آستانہ لاؤں۔ پرو جو تری پٹویندن، ساڈے عزتاں نال کھیڈدن،
اسماں کیویں گزارہ کروں۔ اپنی زمین ہووے اپنی جگہ ہووے، پیٹھیں ہوووں آپنے
آستانے اچ۔ ناں حکومت شڈی اے، نہ زمیندار ہاون ڈیندن۔ بے مہربانی چا کرے
تاں حکومت کرسگدی اے۔ برہنیں تھیاں زمیناں، غیر اباد۔ بے ٹریکٹر آگئے تاں خلقت
جنگل صفا کاچھوڑے۔ اباد چا کیجے۔

منظور (مور): ساڈے کاغذ گھر لائٹھن، نقلاں چھکیاں لائٹھن، مذاق نہیں کریندا پیٹھا۔ کہہل
ہن یا مور ہن، اتھاں ذاتاں ملیاں پئین۔ ساڈے رقبے پئین۔
جینڈ (ہرک): چمن لال دے بندوبست کنوں پہلو زمین دا کوئی ریکارڈ کائے ناہی
ہندا۔ بس شجرہ نسب ہوندا ہا۔ مطلب پیو ڈاڈا جیرھا وی زندہ ہائی اوندنا شجرہ نسب ملا
ہئی اونویں ونڈی نہیں۔ تنگوانین دی، لُنڈی دی جیویں جیویں ہائی۔

عبدالمجید (کیہل)

رنگ پور آلا پٹن:

کتیں / اکتوبر 2005

◀◀ اے زمینا کیندیاں ان؟

☆ اے ساری زمین ہوتاں دی ویندی پئی اے (ہوت بلوچ)۔ اے جیرھا پارواں (پاردا) جنگل اے۔ اے ساری ابادی خاناں دی اے اتھاں کی منگی (دال) وڑھی پئی وی۔

◀◀ تو اکوں خوشی نال زمیناں تے پاہون ڈیندن ہوت بلوچ؟

☆ ہا۔ اسان وونٹی (ووٹر) جو ہائیں خاناں دے، جیویں۔

◀◀ تو اڈے ووٹ ہن؟

☆ ہا۔ وونٹ ہن ساڈے۔ اتھائیں رنگپور اچ وونٹ بھگتیندے ہائیں۔

◀◀ و ت تاں شناختی کارڈ وی ہون تو اڈے؟

☆ شناختی کارڈ ہن ساڈے او خاناں کنوں ہین۔ خان آپ گدھی پئے۔ ساکوں نہیں ڈیندا جو

ٹساں (کیہل) جیکر کڈائیں ہل ای ونجو تاں میڈے کن تو اڈی چیز (شناختی کارڈ) ہوئی

پئی، تاں آکیں میکوں وونٹ ڈیسو۔ اسان آکھیے جو اسان کڈا ہین نئے ہلدے۔

اسان ہمیش تیدے کن بیٹھے راہسوں۔ توں ساڈے شناختی کارڈ ساکوں پڈے

چا۔ بھل او نہیں ڈیندے۔ بس وونٹاں آلے ڈے۔ نہوار ڈیندن وونٹ بھکتوا

کیں واپس گھن گممنڈن۔

◀◀ ٹساں کڈاں دے اتھاں وسدے پئے او؟

☆ ساکوں ڈاہ پندرھاں سال تھی گنیں، اتھائیں بیٹھے ہائیں۔

- « پندرہاں سال پہلو کتھاں ہوندے ہاوے؟
- ☆ ایں کن پہلو اسان کالے باغ، وڈے میاں (میانوالی)، عیسیٰ خیل، ترگ، موج، کندیان، پپیل، کلورکوٹ، رہندے ہاسے، دریاخانِ خضر دے نال نال۔
- « کیرھے دریا دے نال نال؟
- ☆ اینہہ خانِ خضر دے نال۔ پورا ناں اے ”لال دریا خانِ خضر“ (دریائے سندھ کول سڈیندن)۔
- « اچ اتھاں سوکھے او یا کالے باغ، میانوالی وغیرہ سوکھے ہاوے؟
- ☆ اتھاں وی سوکھے ہاسے۔ بس اتھو جو ہٹیے ہائیں، تاں ایں جگیر اچ آگئے ہائیں۔ اتھاں وت ساڈے مہربان سمدانی خان، اڈو ملازم کاظم۔ انہاں دے زمیناں اچ فصلاں کریندے ہائیں۔
- « کالے باغوں کڈاں اٹھے ہاوے؟
- ☆ کڈو کٹے۔ جڈاں ساڈے وڈے ہوندن ہن، اوں ٹیم (Time) اسان اتھائیں راہندے ہاسے۔ میں اڈا ہن چھوٹا ہوندا ہائیں۔ ایں بال جیڈا۔
- « تیڈی اپنی عمر کتلی ہوسی؟
- ☆ میڈی عمر پینالی سال، پنچھاہ سال ہوسی۔
- « مطلب اے ستر دے ڈہا کے (1970) اچ کالے باغوں اڈے آئے ہاوے اتھو کیوں اٹھے ہاوے؟
- ☆ غربت دا سفر جگیرت دو ہوندے۔ جتھوں ناں لدھی وت اتھوں ہٹ پوندے ہائیں۔ ایں چشمہ ڈیم اچ میں کتاں (مزدوری کیتی اے)۔ چشمہ ڈیم بنیا تاں ساکوں اتھو تھڈ بچٹا پئے گیا۔ کیوں جو اتھاں ویل (روزگار) دا

وسیلہ) ناہی بندا۔ جو انوں وی پانی، انوں وی پانی۔ تہوں جڈاں دا ہیڈ بنے
اساں پٹھ (downstream) آگئے ہائیں۔

44 ایں پال دی عمر کتنی اے؟

☆ اے پھوڈاں، پندرہاں سال دا اے۔

44 (روٹی پکاؤ، کولی کرکیں تے بھاجی وی بٹاؤ خانان کیتے۔ حلال دی۔ ہن
گھن آیاں۔ گوشت ونڈیندا پیا ہائی۔ اتھو گدھی آیاں)؟

☆ اساں ہائیں غریب لوک کیونکہ ساڈی ناں کوئی دگی اے، ناں ساکوں کائی
جکیراں۔ ملین ناں زمیناں ملین۔ اساں آپی بکھ دے تا اتھاں آگے
ہائیں۔

44 مچھی پکڑن دی اجازت ہوندی اے یا ہٹک اے؟

☆ ہٹک اے۔ پابندی اے۔ ٹھیکیدار مچھی نہیں پکڑن ڈیندے۔

44 چا چا کیرہا کم کریندیں؟

☆ بس ایہو گدا دا کم کریندے ہائیں۔ اے پنن آلا۔ ڈٹھا نوھی، ہونٹریں پن
کیں روٹی چا پکائی سے۔ تیڈا جھگا، پے د اچھگا، لوک امداد کریندن۔
بس اینویں تمسی رومی ودی اے ساڈی روزی۔ او جیویں آہن اڈاڑی ودی
اے ساڈی روزی۔

44 اچ کیا چاڑھی پئے او؟

☆ گوشت۔ خیرات ڈھئی اے۔ بھاجی چا چڑھیوں۔ ایہو آلوں دال بس۔

44 تے مچھی؟

☆ مچھی کوئی قسمت تے آونچے تاں مقدر دی گالھ اے۔

☆ " تمھیں وی کھاندے او؟
☆ " ناں ناں۔ کھھی نئے کھاندے۔ ساڈے وڈ کے کھاندے ہن۔ ماگر مچھ، سسار
☆ " وغیرہ۔ انہیں دیاں دوایاں پکدیاں ہن اتے کھاندے وی ہن۔

☆ " تاں کیوں چھوڑ ڈتے؟
☆ " جڈاں دی ساڈے کولھو نماز آئی اے۔

☆ " نماز کڈاں دی آئی اے؟
☆ " جڈاں دے اسان آہٹے وڈکیں کنوں تڑے ہائیں۔ جڈاں دی ساکوں
☆ " تلمیم (شعور) آئی اے۔

☆ " تو اڈے وڈ کے کڈے گئیں؟
☆ " او شودے مر پھٹ گئیں۔ گل گئیں۔ انہیں دیاں قبراں دا وی پتہ نہیں لگدا۔
☆ " خبرے کتھاں گئیں۔ او جتھاں ہوندے ہن، اُتھائیں پور ڈیندے ہن۔ اے
☆ " ساڈا طریقہ ناہی بھئی کہیں غُستان تے لاؤں ہا۔ جے لَمے تے مرے ہا
☆ " تاں لَمے تے پُریندے ہن۔ اُتھائیں سٹ آندے ہا۔ البتہ ہن ساڈا
☆ " پکا غُستان اے دیرے شہر دے وچ۔

غریب اللہ (کیہل)

تھلا بالورام

☆ اگیں پیٹر شیئر نٹھ ہوندے۔ لائیں چھکیندے ہاسے نال نال دریا دے۔ بیڑیاں
چھک کیں وڈے پانی دو رگھن ویندے ہاسے۔ وت اے چپے (چپو) ہن،
انہیں نال بیڑیاں ٹریندے ہاسے۔ وڈا زور لگدے۔

◀ جے ڈیزل مک ونجے وت کیا کریندے او؟

☆ اے چپو جو ہن۔ بس وت ایسے پدھیندے ہائیں۔ او سامھنے ڈیکھو، او
ڈھونڈے دے چپے ہن۔ ڈھونڈا چھوٹی بیڑی کوں آہن۔

◀ بیاں کیرھیاں کیرھیاں قسماں ان بیڑی دیاں؟

☆ وڈا وڈا ہوندے بیڑا، وت بیڑی، وت ہوندے ہوڑا (بیڑی کوں کتری چھوٹا)
'وت یا علی دا بیڑا (ایکوں ڈگا وی سڈیندن۔ سیرھ آلا ڈگا)۔ ہک
ہوندے کشتا یا بتیلا (چھوٹا بتیلا، وڈا بتیلا)؛ بی ہوندی اے چھٹی۔ چھٹی تے
بس ہک بندہ پہہ سگدے۔ چھٹی سبھ توں کی ہوندی اے۔

◀ کیرھی بیڑی کیتلی وڈی ہوندی اے؟

☆ بیڑی دیہہ ہتھ ہوندی اے۔ ہوڑا ساڈھے تیرھاں یا چوڑاں ہتھ دا
ہوندے۔ ڈگا ستارھاں یا اٹھاراں ہتھ ہوندے۔ بتیلا ست اٹھ ہتھ ہوندے 'یا
ڈاہ' یارھاں ہتھ' ڈھونڈی چوڑاں یا پندرھاں ہتھ ہوندی اے، چھٹی پنج یا چھٹی ہتھ
اے۔ چھٹی دا ٹھن پتلا ہوندے، پچھو اچی ہوندی اے۔ ڈھونڈا اکھرا
سندھیاں دا ہوندے۔ شکار کیتے ورتیندن۔ اکجا بندہ گھن ویندے۔

☆ اینویں مچھی دیاں کئی قسماں ان۔ مچھی (مجاہد مچھی)، ڈمھرا، موری، سنگارا،

گھبگا (کالا گھبگا یا پہاڑی گھبگا اتے پٹا گھبگا جیردھا تل وطنی اے، لوکل اے)، ملھی مچھی، گڈو مچھی، گوج مچھی (نانگ مچھی)، پونگا مچھی، پرا مچھی، سریا مچھی، بنا مچھی، ڈہی مچھی۔

تیکوں کھاوٹن اچ کیرھی مچھی بھاندی اے؟

☆ سنگار بھاندی اے جو ایندے اچ کنڈا نہیں ہوندا۔ مچو اچ وی کنڈا نہیں ہوندا۔
☆ ملھی اچ وی نہیں ہوندا۔ نانگ مچھی یا گوج مچھی وچ وی کنڈا نہیں ہوندا۔ گڈو مچھی اچ وی نہیں ہوندا۔ سریا مچھی وچ وی کنڈا نہیں ہوندا۔ بٹی پہوں وڈی مچھی ہوندی اے تے پہوں وڈا کنڈا ہوندے۔ آہن دریا اچ کدو سٹیا ہانیں تے او مچھی برنگیا۔ یکیاں مچھیاں کدو پکنوں بنیں۔ [لوک بڈیندن جو جنرل ضیاء دے دور اچ مچھی دی پیداوار ودھاوٹن کیتے وڈے سائیز دی ہک چینی (Chinese Origin) مچھی دریائے سندھ اچ چھوڑی ہانیں جیرھی چھوٹی مچھیں کوں کھاندی اے۔ ایوں مجاہد یا مچو مچھی سڈیندن۔ تل وطنی مچھیں دا وڈا نقصان کیتے ایس مچو مچھی۔]

☆ مجاہد مچھی پینجھی ہوندی اے؟

☆ ٹیٹ (زبردست) ہوندی اے۔ ہک مجاہد پکڑو او ترہہ چالھی مچھیں دے برابر پونڈی اے۔

چاچے محمد حسین نال گالھ مہاڑ:

تھلا بالورام

44 بک پتہ کنوں پئے پتہ کینویں ویندے او؟

☆ اگبیں کونساں آلی بک پل پدھیندے ہاسے (کوئٹے۔ وڈے بیڑے)۔ بک بیڑے

کوں ڈوجھے نال پدھ ڈیندے ہاسے۔ اُتے پھٹے چار کھیندے ہاسے۔

انہالے جہاز چلدے ہن، لانچاں چلدیاں ہن۔ ہن چھیکڑی پتہ بیڑیاں آلا

آگئے۔ پیڑاں آلا۔ اج کل اکثرا بیڑیاں تے پیڑ مشین لگی ہوندی اے۔

☆ اگبیں کٹھے ہوندے ہاسے۔ سلوک ہائی، ہن تھوڑا بد سلوک تھی گئی اے۔ میڈے

ڈاڈے پر ڈاڈے، میڈے چاچے، اگبیں کٹھے وسدے ہاسے، کچے آلے پاسے۔

پانی چڑھے ہاتاں سارے کچے دو دل آندے ہاسے مہاٹ لگ ونجے ہا۔

44 مہان؟

☆ اے جھکیاں یا ٹکلیاں۔ بہوں ساریاں ٹکلیاں کٹھے لکلیاں ہوں تاں مہان

سڈیندن۔

گجھ اوڈیں تے مُصلیں بارے

محمد عیسیٰ (اوڈ راجپوت)
424 چک اوڈاں آلا (چوک اعظم)

چیترا مارچ 2005

محمد عیسیٰ: پاکستان بننے کے پہلے آساں ضلع کرنال آج راہندے ہاے۔ ساڈے وڈے
جیڑھے ہن او خانہ بدوش ہن، تے او پکریاں وغیرہ چریندے ہن تے پاکستان بننے
توں پہلے کدی اس پاسے کدی اس پاسے راہندے ہن۔ میڈا پولیوقت علی خان وزیر دو
گیا۔ جو ساکوں رقبہ ڈے آساں کاشت کریندے ہائیں۔ 1947ء آج پاکستان بن گیا
تاں ساکوں لیاقت علی وزیر نے آکھیا تاں اپنیاں بکریاں وچ کیس میں کئے رقبہ گھنو چا۔
جڈاں پاکستان ویسوں تاں اتھاں تہاکوں اے اپنا رقبہ گھننا ڈیساں ول آساں پاکستان
آگئے، تاں اتھاں ساکوں اپنا رقبہ سرکار نے ڈے ڈیتا۔

☆ حکومت نے ساکوں راجپوتاں کوں خانیوال دا ہک جزیرہ ہے، ساکوں اتھاں
چنچا ڈتا، اتھاں جنگل ہا۔ آساں ول جنگل اچوں لکڑیاں مریندے ہاے، لکڑیاں وچ
کیس پال بچے دی روزی کماندے ہاے۔ ڈاہ مینے دے بعد لیاقت علی وزیر نے سارے
راجپوتاں کوں اکٹھا کیتا تے حکومت کئے ساکوں اپنی موضع کرنال آلی زمین پاکستان آج
واپس کروا ڈتی۔

☆ پاکستان آونے کئے پہلے آساں ولی آگرہ دے علاقے آج راہندے ہاے۔
آساں اپنا مال بکریاں لاہور فروخت کریندے ہاے۔ اڈوں لاہور آج پکریاں دارینٹ
یہوں زیادہ ہوندا ہے۔ لاہور بکریاں فروخت کرکے آساں دلی دے علاقے واپس ول
ویندے ہاے۔

حاجی موسیٰ (اوڈی راجپوت)

424 چک اوڈیس آلا، دھوری اوڈیہ (چوک اعظم)

بدر اگست 2005

حاجی موسیٰ اوڈیہ:- میڈیا کزن ہے، سلیمان سلفی، بہوں وڈا امیر ہے۔ اوند تعلق قائد اعظم نال ہے مسلم لیگ دا وڈا لیڈر سی۔ ساڈا علاقہ سی دلی توں پراں بہی دا علاقہ سی۔ ساڈے شجرے تیں لکھے ہوئے ہن (جین گڑھ، چتوڑ گڑھ)۔ اوڈی ساڈا لقب اے۔ اسی اصل چوہان راجپوت آں۔ مغلیہ خاندان نال رشتے تے جھیرا لگا سی۔ ساریاں قوماں نے رشتے دے دتے سی، اکبر بادشاہ دا اے آرڈر سی جو راجپوتاں دی حاملہ عورت جو مل جاوے تاں اوکوں گولی مار ڈیو، متاں کوئی راجپوت جم کیس میڈے سامنے آن کھڑے۔ اتنا ڈردا سی۔ اوندے بعد راجپوتاں اپنے لقب وٹالے ن۔ کوئی اوڈی سڈان لگ پیا کوئی گمہار سڈان لگ پیا۔

« زمیناں تے کلیم (Claim) صرف انہاں نوں ملے جہاں دے چکھے رقبے ہن۔

☆ اسماں جیرھیاں شاداں کریندے ہیں، صرف اپنی قوم دے وچ کریندے ہیں۔
توڑے جتنا غریب وی ہووے، غیر کون ناں ڈیسوں۔ وٹا سٹہ پہلے کریندے ہا سے ہن نے کریندے۔

☆ اُس ویلھے اسماں ہندو ہا سے، ساڈا ڈاڈا ہندو ہائی۔ جس ویلھے اسماں اکبر بادشاہ دی فوج دی تباہی کیتی اوندے بعد اسماں اپنے علاقے چھوڑ گئے ہا سے، پچھیں اسماں جنگل دے وچ پنچ گئے ہا سے۔ اوڈی وڈی لڑاکی قوم اے۔

عیسیٰ خاں (اوڈ راجپوت)

یوسف آباد۔ لاری اڈہ (لیہ)

بدر اگست 2005

عیسیٰ خاں: پہلے اسماں 1954ء ایچ اٹھائے آئے ہا سے اے شوگر ملز بنائی ہا سے لیتے آلی۔
کالونی بنائی اے 1954ء ایچ۔ 1954ء کولوں 1957ء تک تونسہ آلا ہیڈ بیراچ
بنیدے رہ گیوسے۔ سکندر مرزا افتتاح کیتا۔ 1958ء ایچ کالاتھانہ لگے گیوسے نو تک آلا
پاڑا اٹھائے ریگولیٹر بنایا ہا سے۔ رود کوہی دا پانی اُتوتے نہر دا پانی تلو۔ اسماں
1960ء ایچ لیتے واپس آ گیوسے۔ انڈیا دے وچ اسماں خانہ بدوش واقعی سی۔ میڈے
اے ہوریں مال چرانڈے سی۔ وپار کرینڈے سی 3 ہزار، 4 ہزار پہارووک وینداسی۔ دلی
دے نال 100 کلومیٹر دے فاصلے تے ضلع کرنال ہائی، اسماں اوتھو دے راہو نالے
ہے۔

☆ جیڑھے اسماں اچوں مسلمان سی او پاکستان ایچ آگے۔ کجھ انہیں دے
وچو ہندو سی او اٹھائے رہ گئے سی۔ اتھوں اسی کروڑاں دے حساب نال آئے سی۔
سارے مسلمان سی، چتوڑ گڑھ، سنت گڑھ، اول گڑھ، بیکانیر، جنت گڑھ، جیسلمیر
، اسماں اٹھاؤں دے چوہان راجپوت آں۔ جڈاں اسماں اٹھائے آئے، ساکوں
زمین ایں طریقے نال ملی اے جو جتنے جی اتنی زمین۔ ڈاہ جی 10 قلعے، اٹھ جی
8 قلعے، پندرہاں جی 15 قلعے۔ اصل اسماں جمیل پھتی دی اولاد راجپوت ہائیں۔ جنت
گڑھ، نیت گڑھ، اے ساڈے قلعے ہائیں۔

ریاض حسین مصلیٰ
مذہبِ مصلیٰ نال حال حوال

ریٹزہ
کتیں / اکتوبر 2005

مُصلیٰ

ریاض حسین: ساڈے بابے ڈاڈے اوتھاؤ تھل دے ہن۔ یہ دے نال بگسی
دے گھر دے نال ساڈی زمین اے۔ ساکوں وڈیرے آدھے ہن۔ ساڈے وڈکے
پے کریندے ہن۔ اے پنج اسال بعد اچ بدھن شروع کیتین۔
« اسال ٹرٹن پے گئے ہیں تہوں تاں فقیر سڈیندے ہیں، اونویں ساڈی ذات کھو کھر

اے۔

☆ ساڈا ہک بندہ پچھو لگا رہ گئے اوں کوں ڈو قلعے زمین مل وی گئی اے۔ ساڈی زمین
دماں دے علاقے اچ اے تے لیہ تھل دے نال پئی اے تھی۔
☆ جڈاں بھگی بگی (The Partition 1947) اوں ویلھے دی گالھ اے ساڈے
وڈیرے ڈرکولوں اُتھو نکلتھن۔ نواں کوٹ بگسی پئین، پنج چھ سو قلعہ اے او
تھائیں۔

ساڈے وڈکے جیرھے ہن، انہیں دی بہوں وڈی مہاگھی، ڈاچاں ہن،
بکریاں ہن۔ بھل لوک چراوٹناں ڈیندے ہن۔ ساڈا پر ڈاڈا ہائی، او ول زمین
مل گھن گھندا ہئی، بکریاں ڈے کولوں۔ اونداناں درگا ہی ہائی۔ ساڈے ہک چنے
کولوں کاڑک (کاغذ) ہن۔ او لگا ودے۔ اتواری ٹساں نال تھیسو نال شیت

کم تھی پوسی۔ پیسے جو کینی، رشوت جو چلدی اے۔ لوک پٹواری، تحصیل دارکوں پیسے جو
ڈیندن چا۔

جڈاں بھگی پئی اوں ویلھے دے اساں ٹرن شروع تھیوے۔ تھل دے
لوک پہلے بگھے ہن۔ اے بھوکل کھاندے ہن، ساکوں وی کئی شے ناں ملدی ہئی۔ اڈا ہن
اجوڑ شاہی ہائی کٹر صاحب دے ویلھے دی۔ اوں ویلھے بادشاہواں چکر ہوندا ہا، حویل
ہوندا ہا۔ درگاہی، ساڈا بڈا ہائی او جڈاں موئے اوندی ساری جائیداد درگاہی دے
ناں تے مشہور تھی، 1000 مربع اے۔ اوں ویلھے لوکیں کولوں پیسے ناں ہن۔ زمین دی
وقعت، ناں تھی۔ ساڈا پرڈا بڈا پیسے بڈے کے زمین گھن گھندا ہئی اوندے بعد اُوکھوہ
ٹھپ گھندا ہا، پچھیں کھوہ چلیندا ہا۔ چو پارے دے نال ہک کھوہ اے تھل اچ۔ جتھاں
درگاہی راھندا ہا۔ جنگلاتاں گھندا ہا۔ چوڑھے آلی من اڈا مشہور اے۔ اوں ویلھے
ساڈے لوک مسلمان ناں ہن۔ اساں چوڑھے ہوندے ہا۔ اوں ویلھے بگھے جو ہوندی
بائی۔ گدر (The Partition 1947) اچ اساں جے چلیے ہا سے جڈاں کیڑاں
کوں مریندے ہن۔ اوں ویلھے کٹر صاحب دی شاہی ہوندی تھی۔ ساڈے کاڑکاں
(کاغذاں) دا پتہ چوک اعظم تو لگسی، ٹرکو اڈے دے نال چوڑھے آلی من اے۔
☆ ساڈا پرڈا بڈا چوڑھا ہا۔ جو چیز لبھدی ہائی او کھاندے ہن، بھوکاں گٹ گٹ
کھاندے ہا۔ اساں بھٹو دے دور اچ مسلمان تھے ہائیں۔

☆ دوا دارو ساڈے ایویں ہوندے ہن جو اوں ویلھے حکیم ہن۔ اے سڑکاں
ناں ہونداں ہن۔ بخار ڈھیر تھیوے ہاتاں سر اچ اصلی گھیو گھتیندے ہن چایا چن کوں
ڈیہدے ہن چا، آرام آدیندا ہا۔ یاروٹی تپاکیں سرتیں پدھدے ہن چا۔ کوڑتھا،
کنڈا، دھماں، مل کیں پیندے ہا سے۔ وارے دا بخار تھیوے ہاتاں نجی دا پوترا

گیانچ پنڈے ہاے۔ ہُن سرکاری دوا کر بندے ہیں۔ چاہ آگئی اے۔

ساڈیاں رناں ہوندن ڈو ڈو، ترانے ترانے، چارچار۔ اسان غریب ہائیں
ہک رن دے پال اٹھ، بنی رن دے تیرھاں۔ کرن آا ہک بندہ ہووے تاں
کندے کولوں پوری تھیندی اے۔ ایں واسطے ساڈے پال پنڈن۔ کہیں کھانے
اے ڈاو پال، کہیں دے پنڈرھاں پال ہوندن۔ ساڈیاں رناں آندیاں ویندیاں
ہوندن۔ ساڈی ہک جو ویندی اے، اسان بنی کڈھ آندے ہائیں۔

☆ اسان اے تیلیاں پہاڑ دے وچو کپن ویندے راہندے ہائیں۔ ہُن موسم
اے۔ اے پہاڑ آلے لوک ساڈے کولوں پیسے نہیں گھندے، مفت کپ گھن آندے
ہائیں۔ (کتیں داموسم ہوندے) پورے سال دا گزارا کر آندے ہیں۔

“ تہاڈے خاندان اچ ہک بندہ کتناں شاداں کریندے؟

☆ چار گھندن۔ ساڈے پیو ڈاڈے جو ایویں کریندے ہُن۔ ہک رن کول جے کوئی
پیا کڈھ گئے، اسان وت بنی کڈھ گھن آندے ہائیں۔ پال پچھلے کولوں ہوندن، اسان
تراٹھ گھن آندے ہیں۔ ساڈے فیصلے تھانے یا خانان کولوں نہیں ہوندے، اسان
آپ کریندے ہائیں۔ ساڈے نکاح وی ہوندن۔ بھل جیڑھی نکل گئی اوندان نکاح
کہیاں، بس اونکل گئی اے۔ او ول اٹھاں پیا نکاح پڑھا گھندن۔ رن وی
تاں اختیار تھی سبگدی اے۔ او اپنا نکاح پوا سبگدی اے۔

☆ ساڈاں تریمتیں پہلے تھوڑا کم کریندیاں ہُن، ہُن ساڈا تریمتیں زیادہ کم
کریندن۔ چھج بھر کڑیاں، چھنکوویں بناؤن، کچلم لاؤن۔ اوں ویلھے مہنگا ہی ناہی
ہوندی۔ ہُن مہنگائی زیادہی اے تہوں پنڈے ہائیں۔ پال ڈیہنہ کو پنڈن ویندن۔
اسان جوان رات کول پنڈن ویندے ہائیں۔

☆ ہکی جاہ تے ٹک کولوں ایں واسطے نئے پائندے جو تھوڑا پہوں مال رکھ
راہندے ہائیں۔ جیکر کہیں دامال کہیں دی راہکی دے وچ وڑ ونجے تاں اوکوں ول اٹھا
چھوڑیندن۔

☆ روزی آلا کھاتہ کوئے نی۔ ساڈیاں ترمٹیں پن منگن ویندن تاں بزاری اوک
انہیں نال کھڑیندن۔ ساکوں جیکر بال ان ڈسن تاں ول اسان کیا کر سگدے ہائیں۔ چپ
کرویندے ہائیں۔ تھانے پولیس نئے ویندے۔ اوندے نال اللہ کریندے، او عادلی اے۔
پالیں کوں اسان ایں سننیدے ہائیں جو مولوی کوں سڈکیں شرٹن (شرط)
پڑھیندے ہیں مسلمانی طریقے نال۔

☆ شادیاں تیں یا تاں گڑ چا ورتیندے ہائیں یا دانے ٹھنڈے ہوئے۔ جہیزاں
صرف کپڑا ڈیندے ہیں، ہئی کوئی شے نہیں ہوندی۔ اسان مل وی ڈیندے ہیں،
60 ہزار، 30 ہزار، 50 ہزار، جتنا پیسہ برادری دا تھیوے اتنا اوں دھی آلے کوں
ڈیندے ہیں چا، ولا آرام نال ادھار لہیندے ہیں۔ زیادہ وٹے سٹے داکم ہوندے۔
جے مل گھن ونجن تاں ساڈا جھیر انہیں ہوندا۔ پیو مادے گھر آون ونجن ڈیندے ہیں۔

☆ ساڈے وڈکے پہلے چھج بدھیندے ہن آگیں تیلیاں دے بہوں جنگل
ہوندے ہن۔ ساکوں کوئی زمیندار مناں کریندا ہا ناں سرکار دی کوئی رکاوٹ ہوندی
ہے۔ ہن تیلیاں دے جنگل زمیندار وچ ڈیندن۔ اسان غریب لوک ہن ساکے اتے
پیسے کینی جو اسان ہن تیلیاں مل گھن کیں چھج ہنواؤں۔ ہن اسان شہر اچوں کاغذ،
گتے کٹھے کریندے ہن تیں پن کیں گزارہ کریندے ہن۔

ناں ساڈی کوئی اپنی زمین اے جو اَساں گھر بنواؤں چا۔ اَساں ہُن سرکاری زمین
تے بیٹھے ہیں جے تئیں سرکار ساکوں اُتھوں اُٹھیدی نئی اَساں اُتھاں بیٹھے ہیں۔
اگہیں سر ہوں ہوندے ہن۔ اَساں سر کپ کیس وچیندے ہاتے۔ ساکوں
فقیراں کوں سر کپن کتے کوئی نہی مناں کریندا۔ ہُن جڈن دی اے مشینری آئی اے،

ایں

ساکوں تاں برباد کر ڈتے اگہیں بیٹ اباد کوائے ناں ہوندے ہن۔ سر، کانے،
کانہہ، کوندتے کانباں دے بہوں جنگل ہوندے ہن۔ ہُن تاں بیٹ دا رقبہ ہر جاہ
تے اباد اے کیوں جو ہُن ہر زمیندار کنیں اپنا ٹریکٹر اے۔ اوکانہہ، کوندر، کانب دے
گل کوں صاف کر کیس رقبہ اباد چا کریندے۔ ساڈی روزی کانہہ، کوندرتے کانب
ن چرچی ہُن زمیندار نے ختم کر ڈتی اے۔ ساڈی روزی ماری گئی اے۔ اَساں ہُن
ن مگہ کیس گزارہ کریندے ہیں۔ ناں کوئی ساکوں سرکاری امداد ڈیندے جو اَساں
ن ناں۔

گاؤں

جیویں توں ٹھیل پیڑی

بھلا وے جیویں توں ٹھیل پیڑی پارمیڈے سچناں دی جھوک کیرھی

پیڑی تیڈی تے آیا پورے
گھرمیڈے سچناں دا بہوں دورے

بھلا وے جیویں توں ٹھیل پیڑی
پارمیڈے سچناں دی جھوک کیرھی

پیڑی تیڈی وے تر کے آندی
جدائی تیڈی اے جنڈری نہ سہندی

بھلا وے جیویں توں ٹھیل پیڑی
پارمیڈے سچناں دی جھوک کیرھی

پیڑی تیڈی دے وچ کھجوراں
ہن تال آویں ہا ڈھولا بہوں مجبور آں

ملاح
بھلا وے جیویں توں ٹھیل پیڑی
پارمیڈے سچناں دی جھوک کیرھی

بیڑی تیڑی پٹن تے لا چا
پنجاں دے گھر دارہ ڈسا چا

بھلا وے جیویں توں ٹھیل بیڑی
پارمیڈے پنجاں دی جھوک کیرھی

بیڑی تیڑی دے وچ شیشے
دھر دے ہا وے ماہی بدنیٹے

بھلا وے جیویں توں ٹھیل بیڑی
پارمیڈے پنجاں دی جھوک کیرھی

بیڑی تیڑی دے وچ بند وقاں
ہن ناں ماریں ڈھولا پہوں ملوک آں

بھلا وے جیویں توں ٹھیل بیڑی
پارمیڈے پنجاں دی جھوک کیرھی

خاجے دُل دریا تے

خاجے دُل دریا تے، پیٹھی کپڑے دھوندى آں۔
آمدن میڈے ویرن دی، پیٹھی راہ بھلیندی آں
خاجے دُل دریا تے

خاجے دُل دریا تے، پیٹھی کنگن دھوندى آں
آمدن میڈے ویرن دی، پیٹھی راہ بھلیندی آں
خاجے دُل دریا تے

خاجے دُل دریا تے، پیٹھی مُندری دھوندى آں
آمدن میڈے ویرن دی، پیٹھی راہ بھلیندی آں
ووپیٹھی راہ بھلیندی آں
خاجے دل دریا تے

دل ہٹکے نہیں راہندے

دل ہٹکے نہیں راہندے ، دل اٹک کیں رہ ویندے
میڈا سانولا ہر گل نال
دل دلاں دے ہوندے دے ، دل پھل دی مثال ہوندے
تیکوں کنیں چکایا ہے ، دل کچ دا مال ہوندے
چپ کر کیں سہہ ویسوں ، تیڈے شہراج رہ ویسوں
میڈا چانجلا ہر گل نال

تیڈا بخت اچیرا ہے ، آصف دی دُعا سچاں
اساں اوکھی نیھا گھسوں ، توں اپٹی نیھا سچاں
چپ کر کیں سہہ ویسوں ، تیڈے شہراج رہ ویسوں
میڈا سانولا ہر گل نال

تیں جتکے ظلم کیتے ، وچوں ظلماں دے چن چن کیں
سر شرم توں جھک ویندے ، گلاں غیر دیاں سُن سُن کیں
چپ کر کیں سہہ ویسوں ، تیڈے شہراج رہ ویسوں
میڈا سانولا ہر گل نال

دل ہٹکے نہیں راہندے ، دل اٹک کیں رہ ویندے
میڈا سانولا ہر گل نال

باغ لوا ڈے ٹھڈی چھاں تے

باغ لوا ڈے ٹھڈی چھاں تے

باغ لوا ڈے ماڑی پوا ڈے

ماڑی پوا ڈے ٹھڈی چھاں تے

پکے تے بھلیاں تیں تے ہلیاں

ہلیاں تیڈے ناں تے

باغ لوا ڈے ٹھڈی چھاں تے

جوڑے تے بھلیاں تیں تے ہلیاں

ہلیاں تیڈے ناں تے

باغ لوا ڈے ٹھڈی چھاں تے

سہرے تے بھلیاں تیں تے رلیاں

رلیاں تیڈے ناں تے

باغ لوا ڈے ٹھڈی چھاں تے

آبُکَلِ مِیڈی وِچ چھپ جانی

آبُکَلِ مِیڈی وِچ چھپ جانی ہووی اللہ نبی دی رکھ جانی

ایں سیالے میں گھڑی پئی منگویندی آں
بے سیالے و ت جانی

آبُکَلِ مِیڈی وِچ چھپ جانی

ایں سیالے میں کنڈا پئی منگویندی آں
بے سیالے و ت جانی

آبُکَلِ مِیڈی وِچ چھپ جانی

ایں سیالے میں کپڑے پئی منگویندی آں
بے سیالے و ت جانی

آبُکَلِ مِیڈی وِچ چھپ جانی

ایں سیالے میں کشتی پئی منگویندی آں
بے سیالے و ت جانی

آبُکَلِ مِیڈی وِچ چھپ جانی

ايس يالے ميں شيپ پي منگويندي آں
بے يالے وت جاني
آبگل ميڙي وتچ چھپ جاني

ايس يالے ميں سرگٹ پي منگويندي آں
بے يالے وت جاني
آبگل ميڙي وتچ چھپ جاني

لنگی بوچھن جو میڈا

کپڑے تاں تیڈے پڑکا جو میڈا
چارے پلو جھولے لال میڈا سوہنا

ہائے لال لنگی بوچھن جو میڈا

گھڑی تاں تیڈی پانہہ جو میڈی
چارے پلو جھولے لال میڈا سوہنا

ہائے لال لنگی بوچھن جو میڈا

ٹیپ تاں تیڈا ریل جو میڈی
چارے پلو جھولے لال میڈا سوہنا

ہائے لال لنگی بوچھن جو میڈا

کونجاں کیڈو آیاں ٹے

کونجاں کیڈو آیاں ٹے ناں رل یار کونجاں ولہر واریاں
پنکا گھوٹ دا میں ، لاڑوں انا یا
کونجاں کیڈو آیاں ٹے
ناں رل یار کونجاں ولہر واریاں

پگ تاں میں گھوٹ دی لاڑوں انا یا
کونجاں کیڈو آیاں ٹے
ناں رل یار کونجاں ولہر واریاں

چلی تاں گھوٹ دی میں لاڑوں انا یا
کونجاں کیڈو آیاں ٹے
ناں رل یار کونجاں ولہر واریاں

پنکا تاں گھوٹ دا ، میں لاڑوں انا یا
کونجاں کیڈو آیاں ٹے
ناں رل یار کونجاں ولہر واریاں

موراں کنجری دی ہسی

موراں کنجری دی ہسی
وے بہار لائیو کجھ راج لائیو
نیناں بندر ونچا یو
آکھے بھریا وے لال
کلمہ پڑھیا وے لال
راجے راٹیاں دا
وے شہاٹیاں دا
موراں کنجری دے چھلے
نوبت شیرشاہ دی
وے بہار لائیو کجھ راج لائیو
نیناں بندر ونچا یو
موراں کنجری دی جتی
وے بہار لائیو کجھ راج لائیو
نیناں بندر ونچا یو
آکھے بھریا وے لال
کلمہ پڑھیا وے لال
راجے راٹیاں دا
وے شہاٹیاں دا
موراں کنجری دے وال
نوبت شیرشاہ دی
وے بہار لائیو کجھ راج لائیو
نیناں بندر ونچا یو
آکھے بھریا وے لال
کلمہ پڑھیا وے لال
راجے راٹیاں دا
وے شہاٹیاں دا
نوبت شیرشاہ دی

وے میں ڈیندی آں لولی

وے میں ڈیندی آں لولی
مٹھی تیڈی بولی وے میں ڈیندی آں لولی
دچاں تیں توں گھولی

وے میں ڈیندی آں لولی

چھکیاں نی بیڑیاں موہر والا ڈھونڈا
سانولِ بلائی آندا ای کچے تے روندنا

وے میں ڈیندی آں لولی

واہندے نی واہے سک ویندے نی لانگھے
پانی بھریاں چوڑے آلی دے سانگے

وے میں ڈیندی آں لولی

پار دے پاسوں نم نمائی
کڈاں پلیسیں سوہنے ہتھاب دا پانی

وے میں ڈیندی آں لولی

پار دے پاسو تار جوار اے
گنا ناں بھنی میڈا سکا بھئی وال اے

وے میں ڈیندی آں لولی

ڈوہڑے

اساں پنڈڑ یار فقیر ہسے، در جان سنجان کیں آئے ہائیں
نہیں تئیں جھیاں بچپال ملیا ساری دنیا چھان کیں آئے ہائیں
ناں ٹھکراویں در آیاں کوں اساں تیڈے مان تے آئے ہائیں
بس شاکر رنج کیں پن گھنسون کہیں وسدے بھان تے آئے ہائیں

-----○-----

اے خشیاں کہیں کوں چک پیدن کہیں دی خشی ٹھکرا پتہ لگ ویے
جیکوں چیک پکارتے مکر آہدین اینویں توں چابنا پتہ لگ ویے
اے روون کہیں دے وس ہوندے توں رو ڈ کھلا پتہ لگ ویے
جیویں عمرہ گزری شاکر دی ہک منٹ نبھا پتہ لگ ویے

-----○-----

جتھاں چھوڑ گیوں اتھاں کئی راہ پھنڈن راہ تکلن دے او انداز ناں رہے
جھگی تھی پئی اے تنہائیاں وچ، کہیں لنگھدے تے اراض ناں رہے
ساکوں ڈھلدی رت وچ معاف کتوئی جڈاں راز ساڈے او راز ناں رہے
اڈاں عابد کوں آزاد کتوئی جڈاں پر قابل پرواز ناں رہے

ہک عاشق مشورہ ڈیندا گئے کجھ آپنے آپ کوں معیار ڈیو
پچھو ناں وی ونجو مشوکیں دے ہک ہفتہ یار وسار ڈیو
بتھاں ٹکر پون منہ پھیر کھڑو، ہر گل تے کر انکار ڈیو
آدے سیفل سیں گھروں ناں وی سڈن ساکوں چوک تے گولی مار ڈیو

---○---

سہنے ہوندن مطلب دے غرض پووے تاں آفٹ ملدن
جیاں غرض دا ویلھا تھی ختم ونچے پچھیں پیو ماکوں وی گھٹ ملدن
گٹ گٹ تھے اینویں پیندن جیویں مدت دے نگھڑیے پٹ ملدن

---○---

کالے پٹ وی پہاڑ والے جکیوں کالیاں پر بت دھاراں
ہک لٹیا میکوں تھل دے لوکیں، پیا لٹ وی گدھے سرکاراں
زیور تریور میڈے پیوما لاتھے اتے جو بن لٹیا یاراں
پچھن ویلھے عشق لتو سے ساکوں نہ سمجھی دیاں ماراں

---○---

سسی کوں ما آکھیا دھی آ، تکیوں کچی کیویں بھانے، لہا ڈے گاہنے
سڈ وی گھناں جنواہیں کوں، اٹھ لڈاں سودھ پلانے، جنڈڑی مانیں
چا قید کراں انہاں جنیں کوں، اٹھ پکڑ کیس لاڈیویں تھانے، جنڈڑی مانیں
سسی تھی مجبور چھڑاؤن آوے، تے میں گھنساں حال پُرانے، جنڈڑی مانیں

----○----

سسی کوں رب پردیس لکھیا، جمدریں چھوٹے لا دا
پا وے صندوق تے لوڑھ چھڑونے کیاراز ہاوی مولادا
کدی ایس وی کندھی، کدی اوں وی کندھی، لڑترٹ گئے شوہ دریا دا
سسی رُل وے موئی تھل بروج تے ناں عیش ڈھٹھس پیوما دا

----○----

گل پتہ تے یار اٹک پئے ہائیں تے سچ کوڑ اوکوں جنیں جنیں آکھینے
بھل جوں جوں جھیر وگرڈا گئے رل مل کیس چا سچ ہمسائیں آکھینے
ساکوں پار ونبجٹ کن روکے سی چا ہتھ بدھ کیس آن ملاہیں آکھینے
عنصر ہک دے دے نی، کچھ اوں آکھئے کچھ میں آکھینے

----○----

زلف سیاہ پُرپچی وچ لا بڈک تے جوڑ ٹھہرا ٹردیں
اے نیٹن تھیڈے متانے ہن جڈاں دھار کجھ دی لا ٹردیں
رخ مہتاب منور تے کوئی پیار دیاں بندیاں لا ٹردیں
مشکور، مشہور اے زیب تھیڈا کائنات تے قہر وسا ٹردیں

----○----

نہ مالک ملک زمین دے ہائیں، ناں مال اے، ٹوکرے پدھنے ہائیں
اساں کائناں تاڑ کیں پاہندے ہائیں، جھرجھال اے، ٹوکرے پدھنے ہائیں
ایہہ گالھ ہمیشہ کیوں پچھدیں، تیکوں حال اے، ٹوکرے پدھنے ہائیں
ساڈا حال اے طارق جگ وانگوں، ایہہ گالھ اے، ٹوکرے پدھنے ہائیں

----○----

بُسنہہ لہہ گئے پتہ تے پہہ پہہ کیں اُروار اج بیڑی آو کینی
اگاں راہ کینی، پچھاں واہ کینی، ہُن میں ایں پتہ توں جاو کینی
بندے خون چا پیندن بندیاں دے پردیس دا راہ سمجھاو کینی
اساں ناصر ادھ وچ پڑویسوں ساکوں ڈھول کنارے لاو کینی

----○----

دانستہ دادنی آیا کر، نوہیں لگن دی چیز، لکا ویساں
چلاک چلترا چور نمھی، نوہیں لٹ دا مال، پچا ویساں
انسان ہاں مسیں کوئی وحشی ناں پی تیں معصوم دا ساہ ویساں
اینویں اوترا ڈردیں شاہد کنوں مسیں ڈین نمھی تکیوں کھا ویساں

---○---

پانہہ پکڑ طیب آ، بچھ مرض میڈی، میڈی کھول ڈے پانہہ میکیوں کجھ کائے نی
ناں مٹتی گال دوائیاں کوں ناں ٹیکے لا میکیوں کجھ کائے نی
مسیں عشق دے وچ بیمار پیاں، ناں شور مچا میکیوں کجھ کائے نی
اے مرض اختر دی کنیں بچھٹی، میکیوں یار ملا میکیوں کجھ کائے نی

---○---

پار میڈا لنگھ پار گیا، ناوھی پار وچنڈ دے ڈا دا
تڑت پیا دھاگہ میڈا موتیاں والا، میکوں چنڈیں تھی گیا لحظہ
پک تتی ریت اے تھل والی، اتوں ڈیہہ دا سیک زیادہ
ڈھول دے بدلے نپ جگ وی ڈیساں نال ڈھول ڈیساں ہک لحظہ

---○---

آکھے واہ مرضی تیں مالک دی، روزی لکھیا دیس بگانے
لوکاں کوں ڈیندیں تاج سراں دے، ساکوں بھج بھج ماریں طعنے
نال اجڑیاں نال وساویں ہا مالک آ، تے نال ڈیویں ہا رولا دیس بگانے
پردیس کنوں بھیڑی دیس چرگا، جتھاں مل پئے سکرے مانے

---○---

ہک جٹی وو ڈٹھا میں، او جٹی نہی، جادوگیر میاں
اڈدے پکھیاں نوں قید کرے، راہ ویندیاں نوں کرے فقیر میاں
نہن جٹی دے خونی حنجر، تے مارے زلفاں والے تیر میاں
جٹی نہی او تاں ہی جھنگ سیالاں دی ہیر میاں

---○---

"River is dry (drawn into dams), and boat is stuck in sand,
The whole public is settled on river bank,
No more flavour (khushboo) in the water,
O, God be there rain,

Be there rain, on all lands,
Rain enough that all people can bath in (have Ashnan),
The water itself, the fish, the riversides bath in,
Let flow again the mighty Indus, Vias and all rivers,
The Bhanbhore of Sasi bath in, and so does Punoon,
The Thakht Hazara bath in and so does Heer and Ranjhan,
O, God be there rain, be there life".

(A kafi from Saen Rifat Abbass's book "Ishq Allah Saen Jagia Kafian, p-38 & 77)

Kihals - in control of rescue operation in Layyah during June-July 2005 floods in Indus.
Due to loss of forest, fish and Indus waters, 60% of Kihals have lost their boats.

"This document is an output from a project funded by the UK Department for International Development (DFID) for the benefit of developing countries. The views expressed are not necessarily those of DFID".

Introduction

These are the oral testimonies - stories of loss of livelihood and stigmatization of identities - of indigenous people of Indus. It stands important to share what we learned during the collection of these oral testimonies:

One, every living being is capable to express and communicate itself. Representation is, most of the time, a pleasure or need of those who claim to representative others.

Two, '*jaen tan lagi so tan janney, dojoy galaan karan sukhalian*' (a couplet from kafi of Shah Hussain Madhoo Lal) - The one who suffers, only s/he knows and can express the sufferings; other can hardly understand suffering they never been through.

Three, truth can never be milked through formal interactions and methods (research tools). Only an informal rather personal relationship with nature and its citizens (the lands, forests, plants, flowers, birds, waters, people etc) extended to times of pain and pleasure lead to truth. These oral testimonies though collected during 2005-06, but only after an informal and personal relation and friendship with these riverine communities stretched between 1997-2005.

We publish these oral testimonies in local language i.e. Seraiki, for two reasons: One, that local population has the first right over their knowledge; Two, that local population always have the primary responsibilities of realizing and understanding the woes of their neighbouring communities and hence addressing them amicably. We have tried to translate these testimonies into English just to share it with non-Seraiki friends and human rights activists. Whether we succeeded in this endeavour, only you know.

Wasim Wagha

DAMAAN Development Organization

Wasim_wagha@yahoo.com

18 February 2006 / 8 Phagan 2062 B

The Kihals & Mores

[**Area:** Wetlands of Indus downstream Chashma barrage to Taunsa Barrage, Seraiki Vaseb (Southern Punjab).]

Background: Whether it was the British exploitation of local resources and/or the politics of 'property claims' after partition of Indian Subcontinent (1947), the commons in the form of land and forests were the ultimate target. These commons, land, forests and fish were, in fact, the livelihood base of the indigenous people who were scattered in formation due to their ecological friendly livelihoods. The Partition, herein Pakistan, turned into a process of encroachment over and taxing of local population's sustenance base i.e. riverine lands, forests and fish. This same happened with the indigenous minorities of Indus, of which the *Kihals & Mors* are few such groups.

The Kihals and Mores are indigenous group of riverine people of middle Indus valley. Fishing, crafting the riverine forests into baskets, cages, sheds etc, and harvesting labour are major means of their living. Fish and other river food once made 60% their total food. They used to travel up and down and shift on east and west of river Indus according to their livelihood and cultural needs. The river kept them as a group and connected them from upstream to downstream. They had a distinct culture and used to create and celebrate with pride. Both these groups are one and the same in terms of livelihood making, but surely they would have diversity in their social and cultural behaviours.

Self Perception: They consider, and therefore call themselves, as "Children of the River" (*darya-dey-poongey*). Both these riverine communities are Muslim converts, and hence introduce themselves as Sheikh (Muslim convert) – among Muslims they identify themselves as 'Followers of Imam Shafi (*Rehmat-ullah-Eleah*), who was one of the established four Imams in Islam. According to his teachings people may eat anything to live whether it is tortoise (*Katchoon*), Indus dolphin (*Bulehnn*), *Kumhi* etc, which are forbidden for eating according to other *Imams*.

Community Meetings at Beit Mandhrakalan, Kukarein & Thoa Fazal

Q: Do you still eat *kumhi* and *kachhoon* (female and male tortoise)?

Muhammad Hussain (Beit Thala Balo Raam, river Indus):
We do not eat *kumhi* (female tortoise). In neighbouring *Miani* (as set of ten plus huts), there are few who still eat *kumhi*. We riverine people believe in Imam Shafi (Rahmet-ullah-ileh), who said "One can eat *kumhi* and in fact every riverine food if there is nothing to eat for days.

Q: So you believe in Imam Shafi (Rahmet-ullah-ileh)?

Muhammad Hussain: Yes, this is our religion or belief. It is said (a myth) that from sky a knife fell in the river and hence fish become admissible (eatable), crocodile became admissible, but *kachhoon* and *kumhi* (male and female tortoise) refused the knife, and hence were declared unlawful (not eatable). But according to Imam Shafi one can still eat *kachhoon*, *kumhi* when no other food available.

Q: Who owns these riverine lands?

Ghulam Farid: Around the river, the land is in control of government and army, no one else. Local landlords, with government's patronage, also encroach and cultivate these lands illegally. Although we live here on these lands, but the government or army can ask us to leave any time. Because we are poor and weak, so we request them (the army /government) let us live.

Q: Who owns this water or this river Indus?

Ghulam Farid: River is in control of those who have constructed these dams, canals, barrages and bridges. They have caught the river (*darya koon* catch *keeti kharren*), and can shift or turn it to Kashmir, Punjab, Sindh, anywhere. They have full control over the river.

Once the Indus was a great river, stretched from D I Khan on its west to Darya Khan on the east, near Budhaey Faqir. A big ship used to sail from D I Khan to Budhaey Faqir where there was a shrine and people used to go for pilgrimage. Now, the Indus is almost dry. In the past, it was a great river and used to flow here and there, towards Manjokien, Bhakar, Layyah and Taunsa. At present the river has abandoned the Bhakar and Layyah and flows only towards Lal Esan Karor and Taunsa.

Q. Compared to past, how much river is left?

Ghulam Farid: Two-third (2/3) of the river Indus is gone, only one-third (1/3) is left, the one flowing near D I Khan city.

Q. Where that two-third of the river is gone?

Ghulam Farid: The two-third of Indus is gone into canals. There are canal here and there, you know that – one is flowing to Jhang (Chashma – Jehlum Link Canal), another one flowing to Proa, Marrhein and Taunsa (Chashma Right Bank Canal). One third of our river is drawn into Chashma-Jehlum link canal, and another on-third into this Chashma Right Bank Canal (CRBC); only one-third is left for us. If there were no dams and canals, the Indus would have been here and there, everywhere.

Q. O.K. Land belongs to the government, water is controlled by those who build dams and canals. What is yours or what are left with?

Ghulam Farid: We have this work (weaving baskets and cages), we have this *kuli* (huts), we live on riversides. That is it. The government is kind to let us live on riverside. But not kind enough to allot us few *marlas* of land on riverside.

Let me tell you a story. We are poor people and do not have guns for security but dogs. You know that army do exercises in riverine areas. Last year, an army officer, riding a horse, passed along our huts. Our dogs barked on him and made him and his hors run. The officer became angry and ordered us to leave our homes (huts). We approached his boss that we are poor people, do not have any lands to live except these riverine lands on Thala Baloo Raam (D I

Khan) where we inhabit for centuries. The boss was a kind person. He called the officer and asked him to say sorry to us, and that these *Kihals* are also God's creatures, let them live there.

Q: You live along D I Khan city for a long time. Has its population increased or same?

Sona Khan (Beit Mandhra Kalaan, near Rangpur): The population has increased since the construction of canals. For example, due to Chashma Right Bank Canal (CRBC) the whole Damaan area has become much populated (Damaan—the area between Suleman mountain on the west and river Indus on its east, roughly from District D I Khan to District Rajanpur). You go to kutchra (low lying areas of Indus), a lot of people have settled in there. The landlords in Damaan area have become prosperous due to canals. Now due to CRBC they produce huge amount of wheat.

Q: Who cultivate the riverine lands?

Sona Khan: Not we, but the neighbouring landlords who claim the riverine lands and forests as their ancestral properties. Due to extraction of water into canals the river Indus is abandoning riverine lands. The neighbouring landlords encroach these abandoned lands and cultivate cash crops, and hence do not allow us to live on these lands. Previous these lands were occupied by river and forests of *kanb* and *kanh*.

In the past, most of the lands were lying as commons. The land rates were low. But after the arrival of canals, the neighbouring landlords get documents of ownership, by paying bribes to *patwaris*, cut the forests and cultivate these lands. (In fact, most of these lands were always used and acknowledged as 'commons').

Q: Were these lands ancestral right / property of these landlords?

Sona Khan: No. In fact, these riverine lands near D I Khan city were a property of Nawab of Tank before partition. The landlords go beyond their rights and encroach these lands

and forests as their own, which are in fact our livelihoods. They pay huge sum to *patwaris* or revenue department, from Rs.50,000/- to Rs.1,00,000/-. We can not pay this amount, hence without any documentary right to land.

Q: People are encroaching these riverine lands, why don't you?

Sona Khan: In fact, in times of Sadar Ayub Khan (Chief Martial Law Administrator 1958-62, and President of Pakistan 1962-1969), the lands rates were low. At that time we were children. Had our elders been sensible, we would have bought some lands, or got documents from *patwaris*.

Q: Were these lands used for cultivation ever before?

Sona Khan: No. There was no settlement on the riversides. For example, there was no settlement near Commissioner Colony, D I Khan. Just we were there to live.

Q: What happened now?

Sona Khan: The encroachments, cultivation & construction.

Q: If the riverside is encroached by landlords, government and army, where would you go?

Sona Khan: Good question. Yes, the landlords encroach the riverine lands on the west (D I Khan side) as well as on the east (Layyah side) as their ancestral lands. Then there is the government and army who claim riverine lands as 'state lands'. Where can we go? But we can not fight with the government or army; we are poor people. Only the powerful can fight against the government and army; these powerful people call the *patwaris* and get the ownership documents as they wish. Poor people like us can not pay the bribes and so get nothing. You give money to *patwaris* or Tehsildars, you would get the lands. Today money is the only criteria. Poor have nothing to gain in this business, but to loose. Poor have nothing to spare or save for next time. If we have food for dinner, we do not have food for morning and vice versa. We do not have jobs. We do not have property. We are compelled to live on begging. Otherwise,

there are a lot of rich people in D I Khan, Rangpur, Layyah and other neighbouring cities, but they have no sympathy for poor like us. They share their generosity with each other but not with the poor. They fill their own tummies.

Q: Do you remember since when such encroachments and land business began?

Sona Khan: This began in President Ayub Khan time. Before that, riverine lands were free from any claim or encroachment. The land rates were too low to sell lands. But as soon as Bhutto became president of Pakistan (Zulfiqa Ali Bhutto 1970 – 1977), the lands suddenly become precious, and people began encroaching the lands which were in fact commons, in our use.

Q: You men go to nearby towns or cities for daily wages, what do your women do?

Pathanna (Beit Mochiala, Tibbi Kaura Khan Qaisrani):

Women? Nothing special. They stay at home, do cooking, washing and child rearing. They harvest and clean the *kanb*, and make baskets and cages. They also do seasonal labour of harvesting crops.

Q: What about the size of river Indus, is it the same today as it was in the past?

Pathanna: No, no. In past, Indus had plenty of waters. But that great Indus is no more.

Q: What happened to its waters?

Diema (Beit Thoa Fazal): I tell you - there is a huge ship standing on Chashma Barrage, which sucks the water from front, turns it into sand and throw it out from the its back. This is why the river Indus is getting smaller and smaller everyday.

Karma: Dams, barrages and canals have in fact dried it – almost two-third of the river is gone into these dams and barrages.

Q: How you treat any disease or illness? Do you go to doctors, *Hakims* (Arovedics), or make your own medicines?

Aashiq Hussain (Beit Thoriala, Tibbi Kaura Khan Qaisrani): Our grand parents had their own treatments. They used to make *desi* (local) medicines e.g. *phaki* (powder like medicine made from local plants), *rati booti* (a local red plant). Massage of oil of blind Indus dolphin and other fish was excellent treatment of many diseases. The fat of crocodile was very useful for many health problems, and many more medicines. I have forgot the names.

Q: Do you still make such medicines?

Aashiq Hussain: No. We can not. Because now there are no dolphins, no crocodiles in the river any more. Many fish species have become extinct. Also, due to felling of riverine forests for cultivation, many precious plants have also become extinct. What to make medicines of?

Q: Where the dolphins, crocodiles and fish are gone?

Aashiq Hussain: The dolphins, crocodiles and a lot of fish are now blocked in the dams and barrages. Rest of the fish is contracted to 'contractors' by the government.

Community Meeting at Thala Baloo Ram

(Sitting with Gharibullah, Taja, Daema and Kaka at Thala Baloo Ram - is the sight of a small ancient Hindu Colony at the Right Bank of the river Indus, D.I. Khan. April 2005)

Q. How may castes you have in your community?

Gharibullah: We have a large number of castes: some are the *pandit*, who live in Multan, some of us in Jhang; some live in the southern area, near Layyah. an other of our castes are *khokhar* and *ubhechar*. The **ubhechar** are those who live in the north. Yet another group is known as *kumhikut*.

Q. Who are the *kumhikut*?

Gharibullah: This caste lives in the South. They eat *kumhi*, i.e. female Cranes, but ran after *kumhi*, that is why they are

called *kamhikut*. Another of our castes is known as *dittakhel* another *ghazikhel*, another is known as *jahey* who live in Layyah.

Q. What is your caste?

Taja: We make big baskets and cages from Kanb. Fishing is another major source of living.

Q. What else do you eat, apart from fish?

Taja: We occasionally hunt gulls. We do some other jobs also. We catch and sell the tortoises to the English people, who eat them.

Q. Do the English people come here?

Taja: They used to come here in the past, but not now.

Q. What about the price of one tortoise?

Taja: About Rs. 100/- which was a huge money at that time. In the past, there used to be a large number of tortoise. But now there are few to be found/ we used to catch *Gavialis Palustris* (battery) and crocodiles (*sisars*).

Q. What did you do of *sisars*?

Taja: We ate them.

Q. Do you eat this food now?

Taja: No, not now, only in the past. Their strong and durable skin is also sold at a very high price, which runs into millions!

Q. How did you sail your boats before a peter machine.

Taja: We, used to sail our boats with oars. It was very energy consuming job to sail the boats into deep waters with oars.

Q. What do you do now if the diesel is finished or peter become out of order?

Taja: We sail our boats with oars when the diesel is finished. Look, there are *dhonday*, i.e. small boats which are sailed with oars.

Q. How many types of boats you use?

Taja: We use many kind of boats. The largest is called *berra*, and the other kinds are *berri*, *hoorra*, *ya ali da bberra* that is also called *daga*. yet another is called *kishtra* or *batela*. *Batela* is of two kinds: the big *batela* and the small *batela*. the smallest of all our boats is called *chimti*, in which only one person can sit.

Q. And what about the size of each of these boats?

Daema: The *beri* is 20 feet long; *hoora* 13 or 14 feet long; *daga* 17 or 18 feet long; *batela* 8 feet long or 10 to 11 feet long; *chimti* 5 to 6 feet long. its front is narrow and back is wider. *dhoonda* is the pet boat of the Sindhi fishermen, who use it for fishing and it can take only one person. the fish are also of many kinds, such as *mujoo* or *mujahid* fish, *dambbra*, *mori*, *singara*, *khhaga*, which of two sub-kind black khaga or pahari khaga and the wild *khaga*. *Khaga* is a local fish. the other kinds are: *malhi*, *gudoo*, *goj* or snake fish, *poonga* or small fish, *taprra*, *sarya*, *bata*, *dahi*, etc.

Q. Which fish do you like most?

Daema: I like *singara* which is a thorn less fish. *mujo*, *malhi*, snake fish, *gudoo*, *saria* are also thorn less fish. *Bati* is a very large fish and has very long thorns. The legend is that a kadoo (Pumpkin) was thrown into river, at it turned into fish. Thus all the fish came from *kndoo*. (*mujahid* fish – During the Zia-ul-Haq time, a large sized Chinese fish called *mujahid* or *mujoo* was introduced in the River Indus to boost fish business. This fish live on small fish, and hence many local fish species become extinct.)

Q. What is the size of *mujoo* fish?

Daema: It is very large probably equal to 30 or 40 fish.

(During the conversation, some of the men came out of the hut and set out to the city. Taja told that they were going to the elders to settle a dispute. A Kihal boy has done some wrong to a Kihal girl. Because, it is considered a moral crime, so it deserve punishment.)

Q. Will the punishment be assessed by your own elders or by the police?

Daema: At first, the *biradari* (elders of the community) will try to settle the dispute. If the parties do not agree to it, then the case goes to police.

Q. Are such dispute a matter of routine among you or rare?

Daema: Such disputes are a matter of routine. The parties, however submit to the decision of the elders.

Q. What is the usual punishment, or fine imposed the elders on such occasions?

A. Often the guilty has to give his sister or daughter in marriage to the aggrieved party. But a guilty of some heinous crime is put to death. Sometimes, the guilty is deprived of "the title or honour" as a punishment or fine.

Q. Who, among you, holds has the turban of honour, rich or elderly?

Kaka: The man whose head the turban of honour is placed, is generally an elderly man, who is the elder of a large family. This turban of honour gives him the power to decide various matters and disputes among the brethren. Such a person must have a *miani*, and is called Malik.

Q. What do you mean by *miani*?

Kaka: Miani means a set of 10 or more huts (family).

Q. How, is your marriage system?

Muhammad Hussain: It is usually a matter of give and take (*vata sata*). The family that gives its daughter in marriage to another family, gets one of their daughter in marriage for itself. This is an old, very old custom among us. Some castes or races sell their daughters and sisters for money to others, but we don't.

Q. Which one does so?

Muhammad Hussain: This caste group is called *Dharanja*.

Q. Is *Dharanja* caste group among you?

Muhammad Hussain: No, no, they are separate one.

Q. Do you have any relation with them?

A. No.

Q. Do they also live on the river-bank?

Muhammad Hussain: No, they live in the upper areas and collect bones.

Q. What do they do with the bones, they collect?

Muhammad Hussain: They sell them. In past, they used to catch jackals, killed them and sold their skins. But now there is no demand of jackal's skin. They also used to catch Iquanas (*Goh*) and sell their skin. Now they collect tin. Iron canes, plastic bottles and shoes to sell.

Q. Why do you have red colour on your dress?

Muhammad Hussain: Red is the bridal colour; the colour of the dress of bride and bride-groom. It is one of our old customs to throw red liquid colour on the dresses of those who attend the marriage festivities.

Q. Which ornaments you give to the bride-groom on marriage?

Muhammad Hussain: These include: *Popa*, *dholan*, *tavetrian* (amulet), *Cheelkan*, *Mathri*, *Pan*, *Jhapey*, rings, bangles etc.

Q: Who initiates the marriage matters, bride's family or bride-groom's?

Muhammad Hussain: One or two elders of the bride-groom's family go to the house (hut) of the bride's family to ask for their daughter in marriage. When the marriage has been decided, then the elders of the bride-groom's family visit the house of the bride.

Q. How much are the usual expenses of a marriage?

Muhammad Hussain: The usual expenses of a marriage are near about 5000/- if the marriage dinner or lunch

(*Walema*) is added to it the expenses come to round about 16000/- or 18000/-

Q. How do you go (travel) from one bank to the other bank of the river?

Muhammad Hussain: In the past, we used to travel by the boat-bridge (*Kontaan Aali Pul*). But now we travel by the motor-boats. Our such travel are for attending various cultural functions of brethren, including cultural games, such as *shanjha* etc.

Q. What is *Shanjha*?

Muhmmmad Hussain: That is a game of run-and-catch. Two athletes run on the sandy ground a third one to catch him before he covers the specified distance.

Q. What is *Thuee Mela* (fair)?

A: We draw a circle. We divide the player in fifty-fifty i.e. if there are total 40, then each party will get 20 players. One party stay inside the circle. Other party players come running in the circle, slap the player in side the circle and run outside. The one inside the circle tires to catch them, and if he succeeds, he will win an come out of the circle, and the caught-one gets inside the circle and so on.

Q. How do you play hide-and-seek here, while here there are no places to hide?

A: No, there are many pits are cavities here. If one cleverly hides in them, no one can find him easily.

The cultural Festival or the Indigenous Minorities of Indus, Pir Inayt Shah, Fatehpur, 23 March, 2005

Muhammad Qasim: We used to make big baskets from *Kanb* (a cane like plant) and earn our living by selling those in the city. But evil arrival of machines has deprived us from this source of living. Earlier we could freely harvest the *Kanb* forest from the lands of *Kucha* (the land of the riverbed), but now the cruel landowners forbid us from harvesting this local plant from their lands! Thus this source of livelihood is gone too! These landowners have bought

their own boats, and keep servant to paddle them. They forbid us to sail our boats. So this third source of income has also been denied to us! The government has also turned a deaf ear to our humble appeals for certain rights over *Patan* (the beach) while the land – owners should cultivate the Kutch land as usual. Now we have to pay a high price of *Kanb*, *Kanh* and *Koondr* (all species of the local cane) to the landowners.

Haleema Mae: The local landlords who allows us to settle on their lands, ask us for many unlawful / illegal and hard services. If we refuse to offer these services, we are at once kicked out!

Zarina Bibi: We are *Musalies*. We are poor. Our men vote to the urban people but they don't give us lands to set homes. Instead, these urban people abuse our daughters and sisters. God has created us, but we have no recognition / right, neither in this world or in the heaven (as we hav no education to recite Holly Quran and prey to God).

Bashir: I also belong to Musali community. We weave *chhajj* (a household goods, made of *sar* (a local plant). We also make lot of toys and sell these crafts from street to street. But there are very little forest left; people clear the forest and cultivate these lands with cash crops. This situation has deprived us from our livelihoods. Now we have to go to cities to find daily wages.

Phaphul Mae: Our forefathers had large tracts of land in *moza Dargaee*. We went to the *patvari* (the official concerned) and asked him to officially mark out our ancestral lands. In response, he asked us to bring the genealogical tree of our family or the names of our elders, so that he could identify and mark out our lands. Earlier the landlords used to allow us to cultivate the *Kucha* land (the land of river-bed), but since the coming of Chashma canal, they alone cultivating those lands, they do not even allow us now to live in those lands.

.....

Community Meeting at Beit Kulachi, Nutkani

Q. What is the price of *Kanb* now a days?

Maqsood Mae: Now the good *Kanb* is not available. And as we poor people cannot do without *Kanb*, so, we request the landowners to let us cultivate some of their land. We want to cultivate some of their land. We want to cultivate their lands not happily, but because of our poverty, because we have no other source of earning: we hope that if God closes one door of income, he opens another. Alas, there is nothing left in the *Beits* although we are low, weak, ignorant and poor people, yet the landlords do not give us their lands for cultivation due to baseless fear that if they once allow us to cultivate their lands, we will occupy them forever!

Q: You told me of some land that you have cultivated, is that land government property?

Mushtaq Hussain: Yes that piece of about 70 acres is government property. It was forest; first I cleaned it, and then cultivated it. When we set our huts, the army-men saw us and with the Same baseless fear, as that of landlords, their officers ordered us to quit immediately. They were powerful; we were weak. So, we had to obey them. According to them army had acquired that land on lease or contract; thus all our hard work and expenses on that land have gone to influential. Some of our neighbors are still here; but they are also being compelled by the army to quit!

Q. Was that a deserted piece of land?

A: It was moorland. We cleaned it, and cultivated peas and radish on it. We were sure that the produce would make us quite prosperous. We did not know that all our hard work and expenditure was to go to these powerful encroachers.

Q. Have you complained or appealed against the high handedness of army?

A. They were powerful, we were weak. How could we complain or appeal against them and to whom? However, the government does not recover its land from the powerful and influential. But we, who are poor and week, have been made to quite immediately!

Oral Testimonies

Indigenous People of Indus

The Kihals, Mors & Musalies

Wasim Wagha

Javed Iqbal

Asmat Ullah

18 February 2006 / 8 Phagan 2062 B

Area Office: Chah Pariteyala, Tibbi Kaura Khan Qaisrani,
Taunsa, Distt. D.G. Khan

Islamabad Office: House 723, St. 74, G-10/4, Islamabad
Tel: 051-2292284, 0333-5483858,

E-mail: wasim_wagha@yahoo.com, damaan123@yahoo.com

0333-2502088
Javed

**'Nothing to learn but the art of begging from their mothers'
- Kihal children at Beit Nishanala**

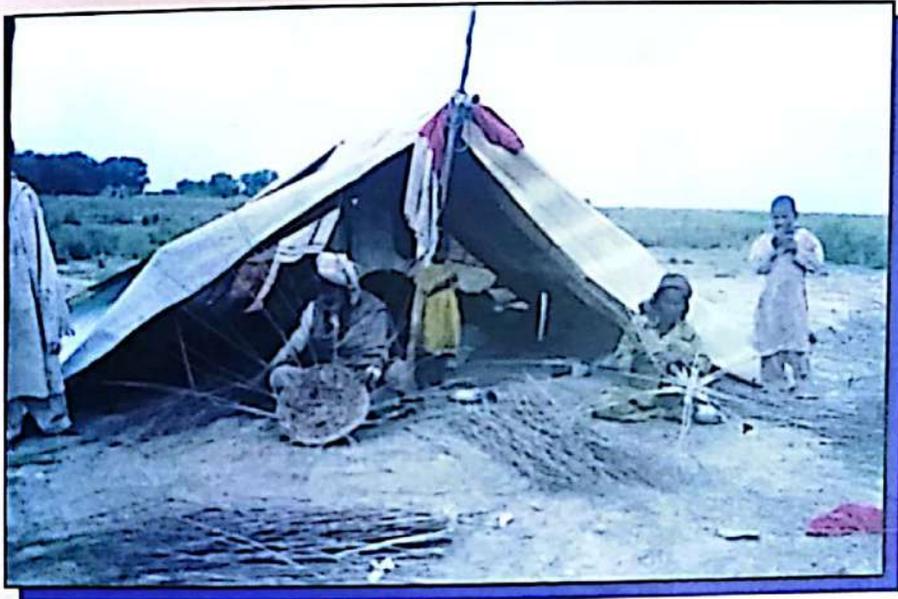

**Children at DAMAAN school
Kihal children want to be in schools just like these**

Oral Testimonies

Indigenous People of Indus

The Kihals, Mors & Musalies

DAMAAN

